De beeldenstorm in Weert en Wessem

door
Drs. J.G.C. Venner

Verantwoording

Tot aan de helft van deze eeuw leek het aanvaardbaar de beeldenstorm bovenal te verklaren als een uiting van volkswoede, veroorzaakt door een algemene ontevredenheid met het landsbestuur, door anticlericale gevoelens en door weerzin tegen de plakkaten en de inquisitie.[1] Het is daarom begrijpelijk dat E. Kuttner met zijn werk Het Hongerjaar 1566, dat in 1949 verscheen en waarin hij de stelling poneert dat de beeldenstorm in feite een opstand was van het proletariaat tegen de bezittende klasse,[2] hevige kritiek opriep. Terechte kritiek omdat hij de nadruk had gelegd op de sociaal-economische oorzaken van de beeldenstorm, terwijl hij andere oorzaken nagenoeg verwaarloost. Bovendien past Kuttner tamelijk eenzijdig het model van de Antwerpse beeldenstorm toe op de overige beeldenstormen. Een gunstig effect van het werk van Kuttner is evenwel dat sindsdien ook ruim aandacht wordt besteed aan de sociale en economische kant van de beeldenstorm, facetten die voorheen nauwelijks aandacht kregen. Een reeks van detailstudies, waarin getracht werd een wederzijds verband te ontdekken tussen het sociale milieu en de godsdienstkeuze en waarin ook aandacht werd besteed aan de politieke en religieuze oorzaken van de beeldenstorm.

Mijn bedoeling was het een dergelijk onderzoek in te stellen naar de gebeurtenissen in Weert, Nederweert en Wessem. De onderzoekingen naar de correlatie tussen de sociale status en de godsdienstkeuze hebben echter weinig resultaat opgeleverd. Voor Weert en Wessem, waar inderdaad mensen overgingen naar de nieuwe religie (hiervan valt voor Nederweert niets te

Dit artikel is een bewerking van een gedeelte van mijn doctoraal hoofdvakscriptie. Mijn dank aan professor M.G. Spiertz, die mij met goede raad heeft geholpen.

[1] Vergelijk M. Dierickx, De Beeldenstorm en de Nederlanden 1566, in: Streven 19 (1966) 1040.
[2] E. Kuttner, Het Hongerjaar 1566, Amsterdam 1949.

bespeuren), ontbreken namelijk de nodige confiscatie- en cohierenlijsten. Om toch aanwijzigingen te krijgen over de gegoedheid en het beroep van de burgers uit die plaatsen heb ik noodgedwongen gebruik gemaakt van de vage aanduidingen in de Weerter stadsrekeningen en in de verhoren, die ons van Weert en Wessem zijn bewaard gebleven.

Het grondgebied van de heerlijkheden Weert en Wessem en hun feodale verhoudingen tot 1566

Markgraaf Otto van Thüringen schonk op 21 september 1062 de goederen Wertha en Thilesna (Weert en Dilsen) aan het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht. In de eerste helft van de twaalfde eeuw kregen de heren van Horn de voogdij over het gebied Wertha, dat de dorpen Weert en Nederweert alsmede enkele omliggende gehuchten omvatte. De heren van Horn breidden hun rechten over dit gebied dusdanig uit dat het Maastrichtse kapittel bij een overeenkomst van 1306 de heren van Horn erkende als heer van Weert. Het kapittel van Sint-Servaas behield slechts een kleine grondgerechtigdheid, een gedeelte van de tienden en het recht om, beurtelings met de heren van Horn, de pastoor aan te stellen.[3] Later werd bovendien een deel van de resterende tienden door het kapittel aan de graven van Horn in pacht gegeven.[4]

De heerlijkheid Wessem, die oorspronkelijk aan de abdij Sint-Pantaleon te Keulen toebehoorde, omvatte Wessem en de gehuchten de Katert, Bosmolen, Kelpen en Oler. Ook hier waren de heren van Horn aanvankelijk alleen voogd. In 1219 kreeg Willem I van Horn de heerlijkheid Wessem in erfpacht tegen een jaarlijkse rente van veertien Keulse marken. Ondanks herhaalde maningen werd dit bedrag al spoedig niet meer betaald.[5]

Door Gerard I van Horn werden de heerlijkheden Weert en Wessem in 1329 opgedragen aan Willem van Gulik, die de heerlijkheden in leen teruggaf. In 1377 werden Gelder en Gulik verenigd onder Willem van Gulik. De leenbanden met Gulik werden in 1402 vervangen door leenbanden met Gelder.[6]

Jan van Horn, de laatste graaf van Horn in de rechte lijn, volgde op 27 augustus 1531 zijn kinderloos gestorven broer Jacob III (gestorven in 1530) op. Jan trouwde met Anna van Egmond, de weduwe van Joseph van Montmorency. Toen nakomelingen uitbleven vroeg Jan toestemming aan de Luikse

[3] A.W.A. van den Eelaart, In de looppas door de geschiedenis van Weert sinds de 11de eeuw, in: Maasland 12 (1964-1965) 336-337; J.Th.H. de Win, Minder bekende facetten in de bestuursgeschiedenis van Stad en Land van Weert, in: Maasgouw 71 (1957) 161 en 163-164.

[4] J.S. van Veen, Een onderzoek naar de rechten des konings als hertog van Gelderland op Weert, Wessem, Thorn en Monnikenland in 1569, in: Maasgouw 37 (1915) 36.

[5] J.L. van Hasselt, W. Sangers, Wessem een stadje met allure, z.j. z.p., 11 en 13; J.Th.H. de Win, a.w., 164.

[6] De Win, ibidem.

bisschop om het zadelleen Horn te laten overerven op de spinrok. De bisschop, Cornelis van Bergen, die een neef was van zowelk de graaf als de gravin, stemde uit familiebelang toe. Hierdoor kreeg hij verwijten te horen van het domkapittel van Luik, dat eiste dat het graafschap aan Luik moest terugvallen. Desondanks kon de ziekelijke Jan van Horn op 28 november 1540 een testament opstellen, waardoor Filips van Montmorency, zijn stiefzoon, alle bezittingen en titels erfde. Zijn vrouw, Anna van Egmond, kreeg het vruchtgebruik toegewezen.[7] In dit testament, dat door de bisschop van Luik werd goedgekeurd,[8] werd verder bepaald dat Filips van Montmorency zou moeten huwen met Walburgis van Nieuwenaar. Anna van Egmond werd verplicht hen jaarlijks 3000 Brabantse guldens te betalen. De bezittingen zouden later, bij ontstentenis van een opvolger, overgaan op de familie Van Nieuwenaar.[9] Zo werd op 21 januari 1541 Filips van Montmorency beleend met onder andere het graafschap Horn en de heerlijkheden Weert en Wessem.[10] Op 22 januari 1546 vond het huwelijk plaats tussen hem en Walburgis van Nieuwenaar.[11]

De sociaal-economische toestand

a) De bevolkingscijfers van Weert, Nederweert en Wessem

De inwoneraantallen van Weert in de tweede helft van de zestiende eeuw, die in de loop der jaren zijn gepubliceerd, lopen nogal uiteen. J.C. Ramaer gaat bij zijn berekening van de grootte der bevolking van een bepaalde stad, ook Weert, uit van twee kaarten. De eerste werd rond 1565 getekend door Jacob van Deventer, in opdracht van Philips II. De tweede kaart dateert van omstreeks 1870 en is genomen uit de gemeentenatlas van J. Kuyper. Bovendien is het inwonertal van 1870 bij Ramaer bekend. Hij berekent vervolgens de verhouding tussen de stadsgebieden, waarmee hij ook de verhouding tussen de grootten van de bevolking kent. Het aldus berekende aantal inwoners voor het midden van de zestiende eeuw reduceert Ramaer vervolgens met de factor een derde, daar zijns inziens het aantal inwoners per huis alsmede het aantal huizen per oppervlakte eenheid in de zestiende eeuw veel minder was dan rond 1870. Op deze wijze komt Ramaer voor Weert tot een inwonertal van 1.900.[12] Dit getal is zeker veel te laag. Toch werd deze becijfering vroe-

[7] J. Habets, Beschrijving der Loonsche leenen in het Hertogdom Limburg, Roermond 1871, 54-56; P.A.M. Geurts, De graaf van Horne Filips van Montmorency, 1524-1568, in: Spiegel der Historie 3 (1968) no. 4 april, 105.

[8] AE Luik, Conseil Privé, Dépêches, no. 95, fo 67r.

[9] W.J. Wolters, Notice historique sur l'ancien comté de Hornes et sur les anciennes seigneuries de Weert, Wessem, Ghoor et Kessenich, Gand 1850, 64-78; D. van Wely, Horne en de Minderbroeders, in: NS 31 (1961) 462.

[10] AE Luik, Conseil Privé, Dépêches, no. 95, fo 67r-67v.

[11] M.F.F.A. Nerée de Babberich, Horn, in: LJ 30 (1924) 59.

[12] J.C. Ramaer, De middelpunten van bewoning in Nederland voorheen en thans, in: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig genootschap 38 (1921) 37.

ger, maar ook recentelijk zonder meer overgenomen.[13] Zelfs een bevolkingscijfer van 5.000, dat Van den Eelaart voor Weert in de eerste helft van de zestiende eeuw geeft,[14] is te klein.

In een rapport van de Weerter pastoor aan de eerste bisschop van Roermond, Lindanus, daterend uit 1584, is sprake van 4.160 communicanten. Dat jaar waren, na vaderlijk streng optreden van de bisschop, nagenoeg alle Weertenaren te communie gegaan.[15] Uitgaande van de veronderstelling dat ongeveer twee derde van de bevolking communicant was,[16] kan uit dit gegeven een inwonertal van 6.240 zielen afgeleid worden, de geestelijkheid niet inbegrepen. J.F.R. Philips veronderstelt dat de bevolking van Weert sinds het midden van de vijftiende eeuw van ongeveer 5.000 inwoners groeide tot 6.400 in 1584. Deze toename zou te danken zijn aan de bloeiende textielnijverheid. Pas in de zeventiende eeuw, wanneer de textielnijverheid afneemt, zou het inwoneraantal zijn gaan dalen.[17] De achteruitgang in de Weerter textielnijverheid zette reeds rond 1561 in, zoals later in dit hoofdstuk mag blijken.[18] In de jaren 1567-1568 werden Weert en omstreken bovendien geteisterd door een pestepidemie.[19] Na 1570 had Weert daarenboven te lijden van grote inkwartieringen, waardoor mensen wegtrokken naar het nabije Luikse en Kleefse gebied, waar de lasten lager waren.[20] Het denkbeeld dat het inwonertal van Weert tot na 1584 steeg, zoals Philips suggereert, is dan ook af te wijzen. Het inwoneraantal van ongeveer 6.240 voor 1584 moet uitgezet worden op een dan reeds sinds de zestiger jaren van de zestiende eeuw dalende bevolkingscurve voor Weert.

Van Nederweert zijn geen tellingen van het bevolkingsaantal in de zestiende eeuw bekend, zodat we ons moeten behelpen met gegevens uit de zeventiende eeuw. In 1670 telde Nederweert 2.600 communicanten,[21] hetgeen betekent dat het dorp toen ongeveer 3.900 inwoners had. Indien Nederweert eenzelfde ontwikkeling heeft doorgemaakt als de naburige stad Weert, dan lag het inwonertal in het midden van de zestiende eeuw vermoedelijk hoger. Over deze ontwikkeling is evenwel weinig concreets te zeggen. Ook Neder-

[13] Th.L.M. Thurlings, De Maashandel van Venlo en Roermond in de 16e eeuw, 1473-1572, Amsterdam 1945, 4; A.D.A. Monna, De textielnijverheid in Weert, in: SSEGL 15 (1970) 35.
[14] A.W.A. van den Eelaart, a.w., 340.
[15] J. Habets, Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan, 4 delen, Roermond 1875-1927, II, 101.
[16] M. Cloet, Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw, Tielt van 1609 tot 1700, Leuven 1968, 82; L. Engelen, De bevolkingsontwikkeling in Staats-Valkenburg gedurende de 18e eeuw, in: SSEGL 22 (1977) 74-80.
[17] J.F.R. Philips, Demografie van Limburg met modellen, in: SSEGL 20 (1975) 22.
[18] Zie p. 257.
[19] C. Creemers, Aantekeningen over het dorp Stramproy, eene bijdrage tot de geschiedenis van het Rijksvorstendom Thorn, in: PSHAL 9 (1872) 49; C. Creemers, Kroniek uit het Klooster Maria-Wijngaard te Weert, 1442-1587, in: PSHAL 12 (1875) overdruk p. 50.
[20] GAW, no. 2623: Weerter magistraat aan Lindanus ca. 1573.
[21] J. Habets, a.w., III, 374.

weert had te lijden onder pest en inkwartieringen. De bevolking was echter niet zo zeer op één bestaansmiddel aangewezen als Weert. De inwoners van Nederweert vonden hun bestaan hoofdzakelijk in de akkerbouw en veeteelt, terwijl huisnijverheid regel was.[22] Deze combinatie maakte de inwoners minder gevoelig voor economische fluctuaties, zodat het inwoneraantal van Nederweert sinds de eerste helft van de zestiende eeuw waarschijnlijk minder aan veranderingen onderhevig was dan dat van Weert.

Uit een visitatierapport van 10 mei 1669 blijkt dat Wessem 225 communicanten had.[23] Dit Maasdorp telde toen dus ongeveer 340 zielen. Op het einde van de zestiende eeuw evenwel was dit aantal lager. In 1583 schreven de inwoners van Wessem aan Lindanus dat hun dorp nog slechts zestien of zeventien gezinnen telde.[24] Dit betekent een inwonertal van ongeveer tachtig personen. Omdat de Wessemnaren hun bisschop mededeelden dat de meeste inwoners gevlucht waren naar Maaseik of het land van Gulik, moet dit inwonertal rond 1560 minstens tweemaal zo groot zijn geweest.

b) De landbouw

De landbouw was voor de plattelandsbevolking van Wessem, Nederweert en de gehuchten rond Weert in de 16e eeuw het hoofdmiddel van bestaan. De eigen boerenbedrijven waren er veelal niet groot: vijf tot tien hectaren akker- en weideland, een, twee hooguit drie koeien, een paard of trekos en wat kleinvee zoals schapen, geiten, varkens en pluimvee. De pachthoeven, in bezit van adel of kloosters, waren doorgaans groter. De veestapel was op deze bedrijven, overeenkomstig het groter grondoppervlak, uitgebreider.

In de Zuidelijke Nederlanden waren de feodale arbeidsverplichtingen veelal afgeschaft en omgezet in pacht, soms te betalen in geld maar meestal in natura. Vanouds was een deel van de oogst bestemd voor de kerk. Van de geoogste hoeveelheid graan moest bovendien een derde tot een vierde gereserveerd worden als zaaigoed voor het volgende jaar. Voor de boer bleef er na deze reservering en afdrachten vaak niet veel meer over.

In tegenstelling tot de Vlaamse steden bleven die in Holland, Brabant en het Maasgebied in de vijftiende eeuw nog groeien. De nijverheid maakte hier namelijk gebruik van meer geavanceerde technieken. Door de groei van de stadsbevolking in deze gebieden bleef de vraag naar landbouwproducten stijgen en konden de prijzen zich handhaven.[25] In het Maasdal profiteerden de boeren van de gunstige positie ten opzichte van de handelswegen tussen En-

[22] Zie hieronder.

[23] J. Habets, a.w., III, 381; J.F.R. Philips, a.w., 14-15.

[24] J. Habets, Een vijftal stukken betrekkelijk de hervorming te Weert in 1583-1584, in: PSHAL 12 (1875) 92.

[25] H. van der Wee, Conjunctuur en economische groei in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 14e, 15e en 16e eeuw, Brussel 1965, 9-13; H.O.J.H. Bauduin, J.C.G.M. Jansen, De landbouw aan de vooravond van de nieuwe tijd, in: SSEGL 14 (1969) 6.

geland, Holland, Brabant, het Rijnland en het Luikse. Tevens brachten ze hun producten op de markt in de nabijgelegen steden.[26] Het Maasgebied had bovendien een belangrijke schapenteelt om aan de vraag naar inheemse wol voor de lakenproductie te voldoen.[27]

In de tweede helft van de zestiende eeuw deed zich een crisis voor, die ernstige gevolgen had voor de landbouw in het Maasdal. De daling van de rentabiliteit der bedrijven is het duidelijkst waar te nemen in de afname van de opbrengsten der tienden. In 1587 ontving de abdij Meerssen nog slechts de helft van de hoeveelheid graan, die ze in 1552 als tienden had binnen gekregen. Ten opzichte van de pachtprijzen van 1543 waren die van 1587 met 35% gedaald. In Weert deed zich zelfs reeds vanaf 1510 een daling van de landbouwopbrengsten voor. De index van de tienjaarlijkse gemiddelden van de tiendgang van het kapittel van Sint-Servaas te Weert daalde van 174,9 in de jaren 1500-1509 tot 112,5 in de jaren 1560-1569. Indien de opbrengsten overeenkomstig sterk daalden, dan betekent dit een productieneergang van 35,7%.[28] Uit vergelijking van de pachtopbrengst in de heerlijkheid Weert van voor en vlak na de beeldenstorm blijkt dat onmiddellijk na het hongerjaar een scherpe daling van de pacht optrad. In totaal brachten 27 akkers van verschillende grootte in 1566 1445 malder rogge aan pacht op. Rond 1569 was dit nog maar 1314 malder, hetgeen een daling van negen procent betekent. In dezelfde periode daalde de totale opbrengst van de tienden van Leveroy, Tungelroy en Swartbroek van 249 malder rogge naar 198 malder, een daling van maar liefst 21%.[29]

Voor deze ernstige crisis zijn twee hoofdoorzaken aan te wijzen. De geldtoename werkte inflatoir. De prijzen stegen terwijl de lonen van de arbeiders achterbleven. Hierdoor daalde de vraag naar landbouwproducten zodat de productie wel moest dalen. Door de algemene productietoename in de eerste helft van de zestiende eeuw waren vooral de lonen in de steden sterk gestegen. Om voldoende werkkrachten op het bedrijf te houden moest de landbouwer meegaan met de loonsverhoging. Veelal ging dit de draagkracht van de boerenbedrijven te boven.[30] Deze slechte toestand op het platteland zal mede debet zijn aan de troebelen van 1566 en daarna. Op zijn beurt zal het begin van de Opstand, zoals hierboven aangegeven, de crisis in de landbouw aanscherpen.

[26] H.O.J.H. Bauduin, J.C.G.M. Jansen, a.w., 15.
[27] Th.L.M. Thurlings, a.w., 27.
[28] H.O.J.H. Bauduin, J.C.G.M. Jansen, a.w., 18-20; J.C.G.M. Jansen, Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg 1250-1800, Assen 1979, 64 en 300.
[29] RAL, Rekenkamer Roermond, aanwinsten 1925, no. 29: rentmeesterrekening van Georgien van Uytwijck, rentmeester te Weert, Nederweert en Wessem, 1566-1567; RAG, Rekenkamer, no. 7219: rentmeesterrekening van Wilhelm van Gendt en Georgien van Uytwijck, ca. 1569.
[30] H.O.J.H. Bauduin, J.C.G.M. Jansen, a.w., 27.

c) De textielnijverheid

De Weerter economie was nagenoeg alleen gebaseerd op de lakenproductie. De draperie in Weert dateert van latere datum dan die in Roermond of Maastricht. Pas in 1378 richtte Willem VI, de heer van Horn en Weert, in die stad het lakenambacht op.[31] De Weerter draperie had meer het karakter van de plattelandsnijverheid: de Weertenaren gebruikten wol van de inheemse schapen en bovendien had Weert slechts één gilde, het lakenambacht, wat wijst op een weinig gespecialiseerde deelbewerking.[32]

De lakenhandel van Weert was in hoofdzaak gericht op Brabant, dit in tegenstelling tot die van Roermond, welke stad haar producten hoofdzakelijk in Duitse steden of in steden in de Noordelijke Nederlanden op de markt bracht. Weert lag gunstig ten opzichte van de wegen, die naar Antwerpen voerden. Nabij Weert kwamen namelijk twee wegen bij elkaar, die naar de Scheldestad liepen: de eerste voerde van Keulen via Roermond en Weert naar Antwerpen, de andere begon noordelijker en leidde vanuit Wezel, Krefeld en Neuss via Venlo en Weert naar Antwerpen.[33] Het is dan ook niet verwonderlijk dat in Antwerpen een groot deel van het Weerter laken op de markt werd gebracht. Aanvankelijk werd ook handel gedreven op Bergen op Zoom, welke stad over de landweg via Eindhoven werd bereikt.[34] Toen de haven van Bergen op Zoom omstreeks 1500 begon te verzanden nam de marktfunctie van deze stad af en richtten de Weertenaren zich in toenemende mate op Antwerpen.

Weert voerde zoveel laken uit dat het gewenst was in Bergen op Zoom (1476) en later ook in Antwerpen (1490) huizen te kopen, die dienst konden doen als lakenhal.[35] Deze grote investeringen werden gedaan door het lakenambacht; zij kwamen dus niet voor rekening van een of enkele grote handelaren.

Behalve in Antwerpen en Bergen op Zoom werd het goedkope Weerter laken ook verkocht in Breda, Brussel en Leuven. Slechts een klein deel werd in het noorden, Holland, Arnhem en Nijmegen, op de markt gebracht en het deel dat in Keulen afzet vond is nagenoeg te verwaarlozen.[36] De handel in het begeerde Weerter laken werd in Brabant bevorderd door de handelaren uit Weert in de meeste steden van het hertogdom tolvrijheid te vergunnen.[37]

Vooral na 1490-1500 nam de handel op Antwerpen gestaag toe. Reeds in 1490 werd het 'grauwe laken' van Weert genoemd als een van de drie belang-

[31] A.D.A. Monna, a.w., 31.
[32] Ibidem, 30 en 36-37.
[33] Th.L.M. Thurlings, A.A.P. Drunen, Sociaal economische geschiedenis, in: LV I, 193.
[34] K. Slootmans, Kooplui uit de Maasstreek op de Bergse jaarmarkten, in: PSHAL 98-99 (1962-1963) 103, 112-113.
[35] A.D.A. Monna, a.w., 36; H. van der Wee, The growth of the Antwerp market and the European economy. (fourteenth-sixteenth centuries), The Hague 1963, I, 269.
[36] A.D.A. Monna, a.w., 31-32.
[37] Ibidem, 33 en 35.

rijkste 'buyten lakenen', die in de Scheldestad aangevoerd werden. Hierbij dient echter opgemerkt te worden dat in Antwerpen onder Weerter laken niet alleen het laken uit Weert verstaan werd, maar ook dat uit de driehoek Weert, Maaseik, Horn, waar zich na 1450 een bloeiende plattelandsnijverheid had ontwikkeld.[38] Het productieproces was in heel dit gebied gestoeld op hetzelfde principe: gebruik van inheemse wol, lage lonen, met als resultaat een goedkoop eindproduct van lage kwaliteit. Vele mensen in het vorstendom Thorn, het graafschap Horn en de heerlijkheden Weert en Wessem vonden in deze lakennijverheid een bijverdienste bij hun gemengd agrarisch bedrijf.

Toen rond 1500 de draperie, door de Engelse handelspolitiek en de remmende gildebepalingen, in de oude centra achteruit liep, kon de wolnijverheid in het Weerter gebied zich handhaven, zich zelfs voorspoedig ontwikkelen.[39] De lakenfabrikanten in Weert waren namelijk niet afhankelijk van uit Engeland ingevoerde wol omdat ze inheemse wol gebruikten. Het weinig doorgevoerde gildewezen werkte hier nauwelijks remmend en tenslotte vormde het goedkope laken van lage kwaliteit een welkome aanvulling op het dure Engelse laken van goede kwaliteit.

Daar het grootste deel van de Weerter lakenproductie in Antwerpen op de markt werd gebracht is uit de daar betaalde marktprijs af te lezen hoe de opbrengsten in de zestiende eeuw veranderden.[40] Omdat de Antwerpse markt van groot belang was voor de afzet van het Weerter laken mag worden aangenomen dat, ondanks de grote afstand tussen Weert en de Scheldestad, de prijsschommelingen in Weert duidelijke merkbaar waren.[41] Wel moeten de prijzen in Antwerpen als tendenties gezien worden. Vooral in de jaren 1529-1538, 1550-1554 en 1561-1568 moet de lakenproductie in de Weerter regio slechts geringe of geen winsten hebben afgeworpen.

Dat de jaren 1550-1554 en 1561-1568 crisisjaren zijn geweest, wordt bevestigd door andere gegevens. Zo bericht zuster Luyten in haar kroniek voor het jaar 1555: 'Te Weert is groote confusie geschiet, dat die sommige, die niet veel te verliezen hadden, hebben die wapens en zegels der stad uytgeprint en selven aen haer laeken gehangen'.[42] Blijkbaar had de prijsdaling sinds 1550 voor sommige wevers zulke desastreuze gevolgen dat ze voor een faillissement stonden. Om nu de kwaliteitscontrole en bepalingen voor de afmetingen te ontlopen hadden zij zelf het Weerter 'garantiemerk' aan hun lakens gehangen. Zo konden zij lakens van kleine afmetingen en van lagere kwaliteit op de markt brengen zonder dat ze hiervoor een lagere prijs ontvingen.

[38] H. van der Wee, a.w., I, 269; II, 54, 69 en 98-99; A.D.A. Monna, a.w., 30.
[39] Ibidem, p. 30; H. van der Wee, a.w., II, 98-99 en 137.
[40] Prijzen: H. van der Wee, a.w., I, 271-272.
[41] A.D.A. Monna, a.w., 38 is van mening dat de prijzen van ca. 1487-ca. 1550 in Weert praktisch gelijk bleven. Dit is zeer onwaarschijnlijk.
[42] C. Creeemers, a.w., 38.

De crisis na 1561 zou langer aanhouden. Omdat de lakenprijzen begonnen te dalen, gebruikte Margaretha van Parma het uitbreken van de Frans-Engelse oorlog in juli 1563 om een embargo op de handel in Engelse lakens in de Nederlanden in te stellen. Het Engelse parlement reageerde met een algemeen embargo op de handel op de Nederlanden en het Engelse laken werd nu via Emden verkocht. De handel in de Nederlanden verslapte, de prijzen en lonen daalden. Ondanks het herstel van de betrekkingen met Engeland op 29 december 1564, door middel van de *Intercursus,* kan de handel pas na 1570 weer als normaal bestempeld worden.[43]

Ook de prijzen voor het Weerter laken waren gedaald en weer deden zich in Weert onregelmatigheden voor. In 1565 zagen de werkmeesters van het wolambacht zich genoodzaakt een proces aan te spannen tegen Wijlen Belen, die openlijk bekend had de zegels van het gilde te hebben nagemaakt.[44] In 1566 werd opnieuw fraude gepleegd met de stadszegels.[45] In 1564 verbood Anna van Egmond, die voor haar zoon, Filips van Montmorency, het graafschap Horn en de heerlijkheden Weert en Wessem bestuurde, haar onderdanen werk uit te besteden naar elders. Ook mochten uit den vreemde geen knechten aangetrokken worden. Omdat de handel en nijverheid achteruitging was het noodzakelijk op de eerste plaats de eigen onderdanen van werk te voorzien.

De Roermondenaren tekenden protest aan tegen dit verbod.[46] Vermoedelijk vonden burgers uit die stad, die vroeger in de Roermondse draperie werkzaam waren geweest, nu werk in het graafschap Horn of in Weert. Bovendien is het wel denkbaar dat de Weerter lakenproducten het vollen gedeeltelijk (Anna van Egmond[47] en ook het wolambacht hadden ieder een volmolen[48]) in Roermond lieten uitvoeren. De twee volmolens aan de Roer bezaten namelijk door de malaise in de Roermondse lakennijverheid een grote overkapaciteit. Roermond protesteerde nu omdat de stad door het gebod van Anna van Egmond dit werk dreigde te verliezen.

In 1565 waren opnieuw beschermende maatregelen nodig voor de Weerter lakennijverheid.[49] Dit alles wijst erop dat de crisis na 1561 de bedrijvigheid in Weert en op het naburige platteland vooral na 1564 ten zeerste aantastte. Doordat het in de lakennijverheid slecht ging, nam de welstand bij de rest van de bevolking, die hoofdzakelijk haar broodwinning vond in de verzor-

[43] H. van der Wee, a.w., II, 228-230 en 239.
[44] RAL, Schepenbank Weert, no. 12, van het jaar 1565, fo. 12r.
[45] C. Creemers, a.w., 35.
[46] GAR, no. 79: Anna van Egmond aan de magistraat van Roermond, 22 juli 1564.
[47] RAL, Rekenkamer Roermond, aanwinsten 1925, no. 29, fo. 9r. Deze molen was gelegen 'achter het Broek'.
[48] GAW, no. 2939. Deze molen lag in Haler Uffelse (nu Belgisch).
[49] H.H.E. Wouters, Het Limburgse Maasdal gedurende de tachtigjarige en de dertigjarige oorlog, met inleiding en vervolg 1543-1663, in: LV II, 140.

gende beroepen en in de handel in lakens, ook af. Dit verergerde steeds meer door de toenemende geldontwaarding in de zestiende eeuw. De prijzen van de goederen, die in het dagelijkse leven nodig waren, stegen. De graanprijzen waren aan enorme fluctuaties onderhevig, hetgeen veelal veroorzaakt werd door misoogsten, maar ook door een te kleine aanvoer uit het Oostzeegebied (1531-1532 en 1565-1566). Doordat de handelaren in tijden van schaarste graan achterhielden om zo hogere prijzen te bedingen, verscherpten zij de crises. De lonen bleven achter bij de prijsstijgingen. Hierdoor nam het reële inkomen af, zeker in periodes waarin de graanprijzen een piek vertoonden zoals 1545-1546, 1556-1557 en 1566.[50]

d) De Weerter voedselsituatie in 1565-1566

Ook Weert had in 1565 te kampen met een tekort aan graan. De graaf van Horn en heer van Weert, Filips van Montmorency, zag zich hierdoor genoodzaakt maatregelen te nemen. In november 1565 zond hij enkele knechten naar 's-Hertogenbosch en Amsterdam. Zij kregen de opdracht aldaar op de graanmarkt een hoeveelheid graan te kopen en deze naar Weert te vervoeren. Bij de landvoogdes, Margaretha van Parma, zorgde hij ervoor dat de Weertenaren voor het vervoer geen tolgelden hoefden te betalen.[51] Deze aankopen konden echter niet voorkomen dat in de winter van 1565-1566 de broodprijs toch nog tot ongekende hoogte steeg. Terwijl in normale tijden een brood ongeveer 2½ stuiver kostte, kostte één brood in 1565 vier à vijf stuivers en nog voor de advent steeg de prijs tot zes stuivers. In april 1566 moest voor eenzelfde brood vier stuivers betaald worden, dus nog altijd meer dan de normale prijs. Na de beeldenstorm steeg de prijs weer, via vijf en twaalf naar zelfs achttien stuivers. Pas na de oogst in 1567 daalde de broodprijs tot beneden de 2½ stuiver.[52] Gedurende de hele periode van 1565-1567 kostte een brood in Weert dus ongeveer tweemaal de normale prijs, terwijl in de winter 1566-1567 soms zelfs het zevenvoudige moest worden betaald.

Deze duurte voorafgegaan door een harde winter, 1564-1565, deed bij vele mensen het resistentievermogen afnemen. Toen in de winter 1565-1566 een ziekte uitbrak, 'brandt en steek' of ook wel 'den couden pest' genaamd, stierven velen.[53] Er is dus in 1566 zeker voor Weert sprake van een noodsituatie.[54]

[50] C. Verlinden, J. Craeybeckx, E. Scholliers, Mouvement des prix et des salaires en Belgique au XVIe siècle, in: Annales 10 (1955) 173-198.
[51] GAW, no. 2557: 14 november 1565.
[52] C. Creemers, a.w., 22-23, 36 en 49.
[53] Ibidem, 19-21.
[54] In tegenstelling met H.H.E. Wouters, a.w., 140, die schrijft: 'van een werkelijke noodtoestand schijnt geen sprake te zijn geweest.'

De kerkelijke toestand

Vóór de nieuwe kerkelijke indeling van 1559 behoorde de gehele huidige provincie Limburg, met uitsluiting van de uiterste noordpunt, bij het bisdom Luik. De heerlijkheden Weert en Wessem vielen onder het landdekenaat Maaseik, dat op zijn beurt ressorteerde onder het aartsdiakonaat Kempenland.[55] Na 1559 hoorden beide heerlijkheden tot het bisdom Roermond, waar de strijdbare Wilhelm van der Lindt, beter bekend als Lindanus, de eerste bisschop zou worden. Het verzet tegen de nieuwe indeling, ten koste van gerenommeerde bisdommen als Luik en Keulen, en tegen Lindanus was echter groot. Johan Gebhard von Mansfeld, aartsbisschop van Keulen, en Robert van Bergen, bisschop van Luik, waren tegen de nieuwe indeling, die voor hen verlies van gebied, aanzien en bovenal inkomsten betekende. Ook stonden de meeste traditionele katholieken niet te trappelen van ongeduld om een persoon als Lindanus, gevormd in de geest van het Concilie van Trente, binnen te leiden, om van de mensen, die de nieuwe godsdienstige denominaties aanhingen, maar te zwijgen. Totdat Alva in 1569 de intronisatie van Lindanus kon bewerken, bleef het gebied van het nieuw gevormde bisdom Roermond als voordien onder de kromstaf van de bisschoppen van Keulen en Luik.[56]

De prins-bisschop van Luik was op de eerste plaats prins: de acht aartsdiakens namen het geestelijke bestuur voor hun rekening. In de lagere rangen van de priesterstand was de toestand veelal weinig verheffend. Van het grote aantal priesters was in verhouding slechts een gedeelte in de zielzorg werkzaam: ongeveer tien procent.[57] De rest van de priesters evenals een groot deel van de kloosterlingen parasiteerde op de maatschappij. Het beneficiesysteem veroorzaakte geldzucht en had absenteïsme tot gevolg. Rond 1550 was in het bisdom Luik ongeveer een derde van de zielzorgers afwezig. Dit werd oogluikend toegelaten indien twee Rijnlandse guldens werden betaald.[58] De parochies moesten hierdoor verzorgd worden door een onderbetaalde huurling, die vaak onvoldoende onderlegd was voor het verlenen van een goede zielzorg. Het zedelijk gedrag bij de geestelijkheid was soms erbarmelijk; concubinaat en dronkenschap kwamen herhaaldelijk voor.[59] Het door R.R. Post becijferde percentage voor in concubinaat levende priesters in de Nederlan-

[55] J. Habets, a.w., I, 359; P.A. van den Baar, W.A.J. Munier, W.J. Prick, De bisschopszetel van Roermond van 1559 tot 1801, skelet van een geschiedenis van het oude bisdom Roermond, in: LV II, 534.

[56] M. Dierickx, De oprichting van het bisdom Roermond 1559-1569, in: Historische opstellen over Roermond en omgeving, Roermond 1951, 237-256; P.Th. van Beuningen, Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop, Assen 1966, 108 en 124-126.

[57] L.J. Rogier, Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en 17de eeuw, Amsterdam/Brussel, 1947^2, I, 17.

[58] A.J. Munsters, Verkenning van de middeleeuwse kerk in Limburg, in: LV II, 506.

[59] L.J. Rogier, a.w., I, 17; A.J. Munsters, a.w., 496-497.

den (25%)[60] geldt waarschijnlijk ook voor het bisdom Luik. In het dekenaat Maaseik, waartoe Weert en Wessem behoorden, leefden zeventien van de zestig zielzorgers in concubinaat, wat neerkomt op 28%. Deze toestand werd geaccepteerd als de overtreders de vastgestelde boete van één Rijnlandse gulden maar betaalden.[61] Uit de strafmaat blijkt dat absenteïsme als een zwaardere overtreding werd gezien dan het samenleven met een vrouw.

In Weert, zo is te vernemen uit het visitatierapport uit 1560 van Wilhelm Poictiers, aartsdiaken van Kempenland, waren drie geestelijken, die in de Sint-Martinuskerk een beneficium hadden, afwezig. Zij hadden geen plaatsvervanger aangesteld. Slechts een priester, die een bijaltaar bedienen moest, was aanwezig. Twee jaar later was de situatie enigszins verbeterd. Drie priesters waren in de zielzorg actief, maar nog steeds kwamen drie anderen hun verplichtingen niet na. In Wessem waren in 1560 twee priesters aanwezig, terwijl een derde gezorgd had voor een vervanger. Twee anderen waren zonder meer absent. In het Maasstadje echter vond een verslechtering van de toestand plaats. In 1562 gaf nog alleen een waardig plaatsvervanger acte de présence. Voor Nederweert een positiever beeld. De belangrijkste beneficiarius, kanunnik Brunell, was aanwezig, evenals een zekere Paulus Hobius, die het predikaat 'geschikt' kreeg. Drie geestelijken waren afwezig, terwijl één vervanger was aangesteld.[62] Zeker in Weert en Wessem was de situatie niet erg hoopgevend. Nederweert daarentegen kende meer priesters met verantwoordelijkheidsgevoel, zeker in vergelijking met het veel grotere Weert. Mogelijk is dit een van de belangrijkste oorzaken voor de latere overgang naar het calvinisme van een deel der bevolking van Weert en Wessem, terwijl de inwoners van Nederweert trouw bleven aan de oude religie.

Nieuwe godsdienstige ideeën in Weert

a) Verdachte geestelijkheid

In Weert werden de mensen niet op de eerste plaats door 'uitheemse' predikanten met de nieuwe opvattingen op godsdienstig gebied in contact gebracht. In de stad droegen hoofdzakelijk de parochiepriesters de nieuwe denkbeelden uit. Cornelis van Koudekerken (een plaats gelegen op Walcheren), de eerste predikant in Weert, vormt hierop een uitzondering. Na zijn priesterwijding werd Cornelis van Koudekerken kapelaan in een begijnhof te Antwerpen. Daar trok hij met zijn verdachte preken een steeds talrijker gehoor, zodat de deken en het kapittel, die Cornelis benoemd hadden, dreigden hem een preekverbod op te leggen. Cornelis van Koudekerken wachtte dit verbod niet af. Met beide handen accepteerde hij een aanbod van Weerter

[60] R.R. Post, Kerkelijke verhoudingen in de Nederlanden voor de reformatie van ca. 1550 tot ca. 1580, Utrecht/Antwerpen 1954, 124-125.
[61] A.J. Munsters, a.w., 507.
[62] AD Luik, D III 32, fo. LIv-fo. LVIIv en D III 33, fo. LXr-fo. LXIIIr.

handelaren naar hun stad te komen om daar te preken. Vervolgens reisde Cornelis op verzoek van Willem van Rennenberg, drost van Born, naar het Gulikse en vandaar werd hij, weer op uitnodiging van een koopman, naar Kleef gehaald. In 1533 werd hij in Maastricht gearresteerd. Tijdens onderzoekingen, twee jaar later, zwoer Cornelis zijn dwalingen af.[63]

De eerste Weerter pastoor, die van ketterij werd verdacht, was Hendrik van Wessem.[64] In het voorjaar van 1547 kwamen de Luikse inquisiteurs Thierry Hezius en Charles de Nicquet alsmede de prior van het Maastrichtse Dominicanenklooster, Franciscus Gouters, naar Weert om de pastoor en andere om den gelove verdachten te onderzoeken. Tijdens een diocesane synode te Luik, gehouden in november 1548 en geleid door George van Oostenrijk, een van de vele kinderen van keizer Maximiliaan I en trouw volgeling van Karel V in politiek en geloofskwesties, werd Hendrik uit zijn ambt gezet.[65] Vermoedelijk had Hendrik met zijn preken veel succes, want zelfs uit een commentaar van zuster Luyten blijkt dat zij sympathie kon opbrengen voor de verdreven pastoor. Over het vertrek van Van Wessem vertelt ze: 'dat groot schade was want hij so kostelijken predikant was in 't woord Godts, dat doe vervolgd wierd.'[66]

Nu hun pastoor uit het ambt was gezet was het zaak een 'goede' nieuwe pastoor te vinden. Hiertoe werd in 1549 Hendrick Kamerlinck aangezocht, bedienaar van de moederkerk van Venlo. Deze had zich reeds tijdens zijn pastoorschap in Kessel verdacht gemaakt van nieuwlichterijen. Zo had hij gepreekt dat alleen God en niet de heiligen aangeroepen dienden te worden. ook was hij een verklaard tegenstander van vasten, bedevaart en Heilig Oliesel. Weert, 'in wellicke stadt voel ketterie is', zou Hendrick Kamerlinck echter nooit als pastoor mogen binnenhalen, want enkele Venlose gilden beloofden hem uit eigen beurs een goed jaarinkomen te betalen, zodat Hendrick in Venlo verkoos te blijven. Nog in dat jaar stelden de inquisiteurs van het bisdom Luik een onderzoek naar hem in en werd hij tot levenslange verbanning uit Venlo veroordeeld. Later vestigde Hendrick Kamerlinck zich in Kleef.[67] Wie nu wel in 1549 in Weert pastoor werd is onbekend.

Tijdens zijn visitatiebezoek aan Weert in 1559 vond Wilhelm Poictiers onder de burgerij tal van hervormingsgezinden. Weer bleek de pastoor, nu Leonardus Panhusius (Van Oeteren), afvallig te zijn.[68] Leonardus had op 10 no-

[63] W. Bax, Het protestantisme in het bisdom Luik en vooral te Maastricht, I: 1505-1557, 's-Gravenhage 1937, 103-105.

[64] L.E. Halkin, Réforme protestante et Réforme catholique au diocèse de Liège, histoire des règnes de Corneille de Berghes et de George d'Autriche, princes-évêques de Liège (1538-1558), Liège 1936, 173.

[65] L.E. Halkin, a.w., 142-173 en 254; J. Habets, a.w., II, 10.

[66] C. Creemers, a.w., 12.

[67] J.S. van Veen, Bijdrage tot de geschiedenis der hervorming in het Overkwartier van Gelderland, 1543-1568, in: PSHAL, 41 (1905) 323-325; W. Bax, a.w., 336, 338-339 en 341.

[68] C. Creemers, a.w., 14.

vember 1553 een kanunnikaat verworven aan het Thornse stift, maar reeds een maand later deed hij afstand van dit beneficie. Hij liet zich op 10 januari 1554 inschrijven aan de universiteit van Keulen om daar theologie te gaan studeren. Na zijn studie trad hij in dienst van Godhard van Mylendonck, heer van Vronenbroich-Hörsten (Guliks), Meyel, Poll en Panheel, die het calvinisme bevorderde. Vast staat dat Leonard van Oeteren in 'gen Hörstgen' preekte, maar waarschijnlijk was hij onder bescherming van Godhard ook in de andere heerlijkheden werkzaam.[69]

Wanneer Leonardus Panhusius in Weert tot pastoor werd benoemd is niet bekend. Vermoedelijk werd hij door Godhard van Mylendonck aan diens grafelijke nicht in Weert, Walburgis van Nieuwenaar, de vrouw van Filips van Montmorency, afgestaan, zodat Leonard daar tot parochieherder kon worden aangesteld.[70] Leonard droeg echter al spoedig geen mis meer op. In zijn preken, die soms wel drie uur duurden, sprak hij zich uit tegen de Heilige Mis en de heiligenverering,[71] 'soo dat 't volk in groote dwaling en tweedragt kwam, die gebooij Godts of godsdienst niet en achte.'[72] Of door deze preken twee kampen waren ontstaan: een groep, die Van Oeteren (Panhusius) volgde en een, die aan het traditionele geloof wilde vasthouden, is niet zeker maar wel waarschijnlijk.

Toen de bisschop van Luik, Robert van Bergen, die in 1557 de ziekelijke George van Oostenrijk was opgevolgd, hierover berichten ter ore kwamen, besloot hij inquisiteurs, 'zeven groote mannen', naar Weert te zenden om de pastoor te ondervragen. Leonardus werd schuldig bevonden en uit zijn ambt gezet.[73] Leonardus Panhusius keerde waarschijnlijk terug in dienst bij Godhard van Mylendonck. Hij werd in 1566 de leider van de calvinistische beweging in Venlo, maar kwam dat jaar ook weer naar Weert om er te preken.[74]

In 1562 werd Thomas van Sprankhuysen door het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht tot pastoor te Weert benoemd.[75] Evenals Leonard van Oeteren (Panhusius) was hij verbonden geweest aan het Thornse stift[76] en ook hij zou overgaan tot de nieuwe leer.

b) Verdachte Weertenaren

In Weert werd zeker een aantal mensen voor de nieuwe leer gewonnen. Reeds

[69] E.F. Panhuijsen, Leonardus Gisberti Panhuysen van Oeteren (Leonardus Panhusius), bijdrage tot de reformatiegeschiedenis van Noord-Limburg, in: Historisch Tijdschrift II (1932), 130-131, 249 en 252.

[70] Ibidem, 256.

[71] C. Creemers, a.w., 14.

[72] Ibidem, 14.

[73] Ibidem, 14.

[74] E.F. Panhuijsen, a.w., II (1932), 257 en 12 (1933) 122, 127-129 en 134.

[75] P.Th. van Beuningen, a.w., 367.

[76] J. Habets, A.J.A. Flament, De archieven van het Kapittel der Hoogadellijke (Vorstelijke) Rijksabdij Thorn, 's-Gravenhage 1899, II, 203.

rond 1530 moeten in Weert andersdenkenden geleefd hebben. Op de Lutherse hogeschool van Marburg, die in 1527 door Philips van Hessen was gesticht, waren in 1531 twee studenten ingeschreven, die in Weert geboren waren of aldaar enige tijd gewoond hadden. De eerste, Petrus Weert, was als rector werkzaam in het niet ver van Sittard gelegen dorp Limbricht. De ander, Joachimus à Weert, was zielzorger in Weert zelf.[77] Het is zeker geen toeval dat zij juist deze Lutherse hogeschool in Marburg uitkozen voor de voortzetting van hun studie. Mogelijk verbreidde Joachimus in Weert de nieuwe godsdienstige ideeën van het Lutheranisme reeds voordat Cornelis van Koudekerken er preekte. Van slechts één voormalige inwoonster van Weert is bekend dat ze omwille van het geloof werd veroordeeld. Hedwige Strijdbosch werd in 1545 in Diest door inquisiteur Hezius ondervraagd. Zij had zich in het openbaar uitgesproken tegen Maria- en heiligenverering. Omdat niet duidelijk was hoever in deze zaak de competenties van de inquisiteur reikten, kwam zij er met een lichte straf vanaf.[78] Ook doopsgezinde ideeën drongen door in Weert. Voordat in 1551 predikant Thonis van Hastenradt in Linnich op de brandstapel werd geleid, bekende hij in Weert twee mannen, Hein en Johann en hun vrouwen, Anna en Maria, gedoopt te hebben. Niet lang na hun herdoop waren deze vier naar het oosten getrokken.[79] Reeds in 1549 was van Weert bekent dat er 'voel ketterie' was.[80] Hierin was tien jaar later, toen aartsdiaken Poictiers de stad bezocht, geen verbetering gekomen. Hij trof in Weert velen aan, die de katholieke leerstellingen niet meer wensten te erkennen.[81]

Ondanks deze berichten vernemen wij niets van vervolgingen van verdachte burgers in Weert. Welke houding de Weerter magistraat aannam tegenover de afvallige pastoors en de hervormingsgezinde burgers is onbekend. Bekend is wel het aandeel dat gravin-douairière Anna van Egmond had bij de bevordering van de hervorming. Bij afwezigheid van haar zoon Filips van Montmorency bestuurde zij het graafschap Horn en de heerlijkheden Weert en Wessem. Algemeen wordt aangenomen dat zij de Weerter pastoors aanspoorde het nieuwe geloof aan te nemen en uit te dragen.[82] Dit was bij de Luikse bisschoppen bekend, want toen Wilhelm Poictiers in 1559 van plan was een visitatiereis te ondernemen verzocht Robert van Bergen de gravin dringend hem bij te staan. Door Wilhelm de verlangde assistentie te verlenen kon ze nu bewijzen, hoe sterk haar gevoelens voor de kerk waren.[83] Eerder

[77] W. Bax, a.w., I, 43-44; G.C.A. Juten, Beneficiënlijsten in de landdekenaten Susteren, Maeseyck en Wassenberg 1474-1555, in: PSHAL 61 (1925) 48.
[78] L.E. Halkin, a.w., 154-155.
[79] W. Bax, a.w., I, 308 en 409.
[80] Ibidem, 336 en 339; J.S. van Veen, a.w., 323-325.
[81] C. Creemers, a.w., 14.
[82] J. Habets, a.w., II, 83; H.H.E. Wouters, a.w., 141.
[83] AE Luik, Conseil Privé, Dépêches, no. 98, fo. 271r.

was zij in dezen blijkbaar in gebreke gebleven. Zij tolereerde de hervormingsgezinden, steunde hen zelfs en het initiatief tot vervolging zou zij zeker niet nemen. Weert kende sinds omstreeks 1540 een aantal pastoors: Hendrik van Wessem, Leonard van Oeteren (Panhusius) en Thomas van Sprankhuysen, die zelf de nieuwe leer verkondigden. Van deze pastoors mag men niet verwachten dat zij vervolgens de gewonnen zielen aangaven.

Indien daartoe toch aanleiding werd gevonden, kon de Luikse inquisitie uiteindelijk slechts geestelijken uit het ambt zetten of leken van ketterij beschuldigen. Echte bestraffing was alleen mogelijk op het grondgebied van het prinsbisdom, waar de bisschop tevens wereldlijk heer was. Daarbuiten moest die bestraffing worden overgelaten aan andere wereldlijke overheden.[84] In Weert kwam dit recht de facto toe aan de in dit opzicht recalcitrante douairière Anna van Egmond.

De politieke situatie in de Nederlanden

Met het verdwijnen van Granvelle van het politieke toneel der Nederlanden in maart 1564 was een doel van de hoge adel bereikt. De naleving van de plakkaten, onverminderd geëist door de koning in Spanje en trouw uitgevoerd door zijn Brusselse ambtenaren, bleef weerstand en ongenoegen wekken. De lagere adel, zowel katholiek als hervormingsgezind, begon nu ook deel te nemen aan het verzet. Ongeveer vierhonderd edelen sloten zich in december 1565 aaneen in het Compromis der edelen, temeer daar de brieven van Philips II uit het bos van Segovia geen verandering ten goede beloofden. De hoge adel, onder zijn leidsman Willem van Oranje, wist hen echter te weerhouden van gewapend verzet. Om hun ongenoegen kenbaar te maken werd besloten een smeekschrift aan te bieden.[85] Filips van Montmorency had evenals andere hoge edelen aan dit Compromis en smeekschrift part noch deel. Uit ontevredenheid met zijn geringe invloed op de politiek en door zijn slechte financiële staat gedwongen was de graaf van Horn eind 1565 naar Weert vertrokken met de bedoeling zich nooit meer met politiek in te laten.[86]

In het smeekschrift vroegen de edelen om afschaffing van de plakkaten en bijeenroeping van de Staten Generaal. In afwachting van 's konings antwoord stelden zij voor de plakkaten en de inquisitie tijdelijk op te schorten. Margaretha van Parma, geschrokken door het groot aantal edelen dat ter overhandiging van hun verzoek naar Brussel was gekomen, durfde de verzoeken niet zonder meer af te wijzen. Zij toonde zich bereid bij de koning

[84] L.E. Halkin, Réforme protestante et Réforme catholique au diocèse de Liège, le cardinal de la Marck prince-évêque de Liège (1505-1538), Liège 1930, 186.
[85] J.J. Woltjer, Vrede-makers, in: TvG 89 (1976) 303.
[86] P.A.M. Geurts, De graaf van Horne Filips van Montmorency, 1524-1568, in: Spiegel der Historie (1968), no. 4, 124; J. Baas, Hoorne en de Hervorming, in: Nederlands Nieuw Archief voor Kerkgeschiedenis, Nieuwe Serie, 42 (1958) 235-236.

aan te dringen op opheffing van de inquisitie. In vage termen beloofde ze verzachting van de plakkaten. Op 27 april verscheen een plakkaat waarin de lokale magistraten verzocht werden met mildheid tegen ketters op te treden.

De toegeeflijkheid, door Margaretha aan de edelen betoond, bracht echter niet de verwachte rust. Integendeel, vele ballingen en predikanten maakten gebruik van de weinig doortastende houding van de landvoogdes en keerden terug naar de Nederlanden. Het aantal godsdienstige bijeenkomsten nam toe, evenals het aantal toehoorders.

In de sfeer van economische malaise en in een tijd dat hervormingen in de kerk hoog nodig werden geacht, ontlaadde het opgekropte ongenoegen, vergroot door de preken der predikanten, zich op 10 augustus 1566 voor het eerst in een beeldenstorm. De regering in Brussel had nu een tijdlang nauwelijks nog invloed op de loop der gebeurtenissen[87]

De beeldenstorm in Weert en Wessem

a) Weert

Toen Engelbertus Faber tussen Tegelen en Venlo met zijn hagepreken begon, trok hij vanuit de verre omtrek toehoorders. 'Es ist allerley volck auss der Stadten Venloe, Ruremundt, Wierdt, unnd auch umliegende Dorfferen (. . .) zugelauffen', zo schreef ambtman Joachim Huykss op 12 augustus 1566 aan zijn heer, de hertog van Gulik.[88] Ook Weertenaren zagen er niet tegenop naar Tegelen te reizen om de preken van Engelbertus te aanhoren. Aan hun pastoor, Thomas van Sprankhuysen, die onder invloed van de oude gravin, Anna van Egmond, tot het nieuwe geloof overging en vervolgens huwde met Catherine Nies,[89] hadden zij blijkbaar niet voldoende.

Spoedig nadat in het Vlaamse Westerkwartier de beeldenstorm was losgebarsten werden in Weert voorbereidingen getroffen ter uitvoering van de beeldenstorm. Anna van Egmond wist van de ophanden zijnde gebeurtenissen. De beeldenstorm begon pas op 27 augustus 1566, een dinsdag, maar reeds op zaterdag 24 augustus had Anna van Egmond een bode naar Maria-Wijngaard, het klooster van de Witte Vrouwen gezonden om hen te waarschuwen. De gravin-douairière onderhield ondanks haar hervormingsgezindheid zeer vriendschappelijke betrekkingen met dit klooster, waarvan haar schoonzus Eleonora tot haar dood in 1563 moeder-overste was geweest.[90] De bode, die in opdracht van Anna van Egmond in het geheim om vier uur 's morgens het bericht overbracht dat de zusters de kostbaarste beelden uit hun kerk moesten nemen om deze te verbergen, veroorzaakte aanvankelijk

[87] M. Dierickx, a.w., Beeldenstorm, 1042-1044.
[88] SA Düsseldorf, Jülich-Berg II, no. 245, fo. 5v.
[89] J. Habets, a.w., II, 84; J. Habets, Een vijftal stukken betrekkelijk de hervorming te Weert in 1583-1584, in: PSHAL 12 (1875), overdruk p. 84.
[90] P.A.M. Geurts, a.w., 127; C. Creemers, a.w., 25.

ontsteltenis bij de zusters. Spoedig echter keerde de bezinning terug. De voornaamste beelden werden uit de kerk gehaald. De zusters brachten andere waardevolle zaken in veiligheid bij familieleden of vrienden in de stad. Zij waren vastbesloten bij elkaar te blijven 'verwachtende wat ons God geven soude'.[91]

Niet Maria-Wijngaard, maar het klooster van de Minderbroeders-Observanten op de Biest zou het eerste doel worden van de beeldenstormers. Zij joegen eerst de paters uit hun klooster en verdreven hen uit de stad. Enkelen onder de Minderbroeders werden voorzien van wereldlijke kleding. Op 27 augustus 's avonds om tien uur begon de beeldenstorm in het klooster op de Biest, waar al het houtwerk werd vernield. 'Het lagh daeral oft in een bosch had geweest daer men hout hadde gehouwen'. De zusters, die al die tijd door angst bevangen te zamen waren gebleven in de spinkamer, 'opdat niemant geschent of gescoffeert en wierde', hoefden voor die nacht niets meer te vrezen, want 'ten 3 uuren quamen sy eerst van daer, seer vermoeyt sijnde van slaen en breken, en ook hadden sij haer hamers en instrumenten soo aan stucken geslaegen en gebrocken, dat sij dien nacht niet meer konde bedrijven'. De volgende morgen liepen de Weertenaren ''klein en groot met groote hoopen en troubben' uit om het werk van de beeldenstormers te bezien 'en alle degene, die wilden droegen met hun wat sij begeerden'.[92]

Het klooster Maria-Wijngaard werd het volgende mikpunt van de stormers. Op 29 augustus kwamen de beeldenstormers, onder leiding van de gebroeders Jan en Herman Ressen, in herberg De Croon bijeen om verdere acties te bespreken. Besloten werd, alvorens in de Sint-Martinus kerk 'het werk te doen' de zusters van Maria-Wijngaard met een bezoek te verblijden. De vergadering in de herberg was ondertussen echter uitgelopen in een braspartij. De herbergier in De Croon, Jacob van Stralen, en diens broer Cornelis met nog enkele burgers wisten nu de beeldenstormers over te halen niet bij nacht aan het werk te gaan, zoals dat bij de Minderbroeders was gebeurd, temeer daar de zusters nog in het klooster waren. Ook werd bedongen dat zij geen wapens en breekwerktuigen zouden meenemen naar de zusters. Jacob en Cornelis van Stralen gingen vervolgens naar de Witte Vrouwen, waar ze met de moeder-overste de situatie bespraken. De geuzen zouden terstond naar het klooster gehaald worden omdat ze nu nog 'goetwilligh' waren en omdat het nog dag was. Omtrent zes uur kwamen Jacob van Stralen met Jan Ressen en een deel van de geuzen het klooster binnen. Een aantal nog aanwezige beelden werd stuk gegooid en ook enkele gedreven figuren van het altaar vielen ten prooi, 'maar die beste hadden wij verborgen', aldus de kroniekschrijfster. Toen de kerkschenders wilden beginnen met de vernieling van het houtwerk in de kerk begon een aantal oude zusters dusdanig te klagen en te

[91] Ibidem, 25.
[92] Ibidem, 26.

jammeren dat ze hiervan afzagen.[93] Om verdere vernielingen te voorkomen beraamden de zusters een tegenzet. Zuster Luyten schrijft: 'Wij setten hun t' eeten en te drincken voor, waervoor sij ons seer bedanckten'. Aldus gunstig gestemd adviseerden de geuzen het klooster gesloten te houden en niemand binnen te laten. De zusters moesten maar zeggen dat alles reeds aan stukken lag. Spoedig hierna kwam de achtergebleven groep beeldenstormers, onder leiding van Herman Ressen, het klooster binnen. Ook zij werden meer getrokken door het goede eten dan door het vernielingswerk, dat volgens hen al voldoende efficiënt ter hand was genomen. Toen in Weert rond verteld werd dat ook in Maria-Wijngaard gestormd was, stroomden velen naar het klooster om evenals bij het klooster op de Biest de vernielde inboedel te plunderen. Deze dreiging werd evenwel afgewend. De mannen, 'die te stucken geslaegen hadden met degene die ons Clooster helpten bewaren bleven soo langh bij ons int Clooster, totdat het gemeyn volk van ons Cloosterpoorten waren geweecken en vetrokken, omdat sij vreesden of sij ons noch hadden overvallen en wij dan niet sterk genoegh hadden geweest om hun te keeren of wederstaen: doen scheyde sij met vrindtschap uyt het Clooster'.[94]

Dezelfde nacht nog werd in de parochiekerk Sint-Martinus gebeeldstormd. Alle beelden, stoelen en lessenaars werden kort en klein geslagen. 'Wat sij met de naght al niet doen konde, dat deeden sij voorts 's anderen daeghs en voorts soo langh, tot het al vernielt en bedorven was'.[95] Na de beeldenstorm in de parochiekerk werd deze ingericht voor de calvinistische dienst. De kerk werd geheel ontruimd. Alleen de klokken en de preekstoel bleven. Hetzelfde geschiedde met de kapellen in de direkte omgeving van Weert. De zusters in Maria-Wijngaard zouden tien dagen lang bevreesd zijn voor een nieuwe beeldenstorm. In Weert was met deze beeldenstorm de katholieke eredienst afgeschaft en in plaats van Heilige Missen vonden tweemaal daags preken plaats. In de moedertaal werden psalmen en andere liederen gezongen.[96]

Of Anna van Egmond, die, zoals uit het voorgaande blijkt, van de ophanden zijnde beeldenstorm op de hoogte was, deze persoonlijk organiseerde is onduidelijk. Iemand zou de beeldenstormers opdracht gegeven hebben, want zuster Luyten spreekt van: 'die oversten der mannen, die de kercken moesten brecken en van een slaen'.[97] Noch uit de kroniek noch uit andere bronnen is op te maken wie die opdrachtgever(s) waren. Het mag niet uitgesloten worden dat Anna van Egmond, die ook voor de inhaling en de betaling van enkele predikanten zou zorgen,[98] instructies voor de beeldenstorm gaf. Echter ook de magistraat, waarvan in elk geval burgemeester Joseph Cooten, alias Guldenhoof, vanwege zijn calvinistische sympathieën veroordeeld zou wor-

[93] Ibidem, 27-30.
[94] Ibidem, 30-31.
[95] Ibidem, 31-32.
[96] Ibidem, 32.
[97] Ibidem, 27.
[98] RAL, Rekenkamer Roermond, aanwinsten 1925, no. 29, fo. 13v.

den.[99] is verdacht. Tevens bestaat de mogelijkheid dat Anna van Egmond en de schout, die van haar de bevelen ontving, samen de beeldenstorm organiseerden, zoals beiden dat ook deden in Wessem.[100] Mogelijk werkten zelfs de gravin, de schout en de magistraat samen, maar in deze zaak uitsluitsel geven is onmogelijk. De beeldenstormers hebben zich voor de aanslag op het klooster van zuster Luyten waarschijnlijk per toeval in twee groepen gesplitst. Elders is namelijk alleen van gezamenlijk optreden van de stormers sprake. Dat de beeldenstormers zo gemakkelijk door een goede maaltijd van verdere euvele daden af te brengen waren, kan erop wijzen dat bij een aantal van hen honger in het spel was. Mogelijk deed een deel van de beeldenstormers het vernielingswerk dan ook niet om principieel godsdienstige redenen, maar om iets bij te verdienen.

Na de beeldenstorm waren in Weert verschillende predikanten werkzaam, die gedeeltelijk door Anna van Egmond werden onderhouden. Op de eerste plaats moet de pastoor van Weert, Thomas van Sprankhuysen, genoemd worden. Hij was in Thorn geboren en ging over naar de hervorming tijdens zijn pastoraat in Weert.[101] Leonardus Panhusius (Van Oeteren), die hoofdzakelijk in Venlo preekte, bezocht in 1566 vaak Weert, waar hij vroeger pastoor was geweest.[102] Een andere predikant, die herhaaldelijk in Weert preekte was Servatius Naeranus (van Neer), die waarschijnlijk Weertenaar van geboorte was en ondermeer in Hasselt, Zonhoven, Susteren, Maastricht en Goch de gemeente bediende om tenslotte in 1578 naar Dordrecht te worden beroepen, waar hij in 1608 stierf.[103] Twee andere predikanten, die waarschijnlijk eerder voorgangers waren bij bijbellezingen, waren Jan de Brouwer en Gerrit de Rattevanger.[104] Alsof dit nog niet genoeg was, haalde Anna van Egmond gedurende een korte tijd twee predikanten uit Keulen naar Weert, die zij de stad liet binnenvoeren. Of dit voor of na de beeldenstorm geschiedde is onbekend. In elk geval werden ze door de rentmeester van de gravin, Georgien van Uytwijck in 1566 betaald met 30 goudgulden (zijnde 42 gulden Brabants).[105]

Ook Walburgis van Nieuwenaar, de vrouw van Filips van Montmorency, hielp de predikanten. Toen de heer van Zweveghem (West Vlaanderen), die in september 1566 naar Kleef reisde om met Willem, hertog van Gulik en Kleef, diens houding ten opzichte van de opstandelingen te bespreken, in

[99] G. van Hasselt, Stukken voor de vaderlandsche historie, 4 delen, Arnhem/Amsterdam 1792, II, 9-10 en 42.
[100] J. Kleyntjens, Beeldenstorm te Wessem (L), in: De Navorscher 84 (1935) 147-149; G. van Hasselt, a.w., 9-10 en 154-156.
[101] C. Creemers, a.w., 33.
[102] E.F. Panhuijsen, a.w., 12 (1933) 134-135.
[103] W. Bax, a.w., II, 294-295.
[104] G. van Hasselt, a.w., II, 37-38.
[105] ARA Brussel, Raad van Beroerten, no. 136, fo. 221r.; (betaling) RAL, Rekenkamer Roermond, aanwinsten 1925, no. 29, fo. 13v.

Weert halt maakte, trof hij de kerk geheel verwoest aan. Een oude predikant ging voor bij de dienst, 'auquel assistaient la comtesse de Hornes l'ancienne, et la jeune, femme de Monsieur l'amiral (le comte de Hornes).' Na de preek namen beiden vrouwen de predikant mee naar het kasteel om met hem het middagmaal te nuttigen.[106]

Uit het schrijven van de heer van Zweveghem aan de koning vernemen we bovendien wat er geschiedde met de bezittingen en goederen van de Minderbroeders. De roerende goederen en levensmiddelen, die in het klooster waren aangetroffen, werden in het openbaar verkocht en de opbrengst kwam ten goede aan de armen van de stad. Het klooster zelf en de bijbehorende gebouwen en landerijen werden door Anna van Egmond in beslag genomen. De gravin verdedigde deze daad met het argument dat deze goederen door haar voorouders aan de Franciscanen geschonken waren, zodat deze onteigening in feite helemaal niet onrechtmatig was.[107] De goederen van de Minderbroeders waren dus aan de orde ontnomen. Of de bekommernis om de behoeftigen van Weert alleen te verklaren is uit medelijden van Anna van Egmond met hun lot is te betwijfelen. Mogelijk redeneerde zij ook hier uit een zeker rechtsgevoel. De Weertenaren hadden namelijk door kleine dagelijkse giften en door testamentaire schenkingen bijgedragen aan het bezit en het levensmiddelenbestand van de paters, zodat haar onderdanen eveneens recht hadden op een deel van de bezitting der Minderbroeders. Een andere gedachtengang kan eveneens de schenking aan de armen tot gevolg hebben gehad. Misschien verwachtte de douairière dat de Weertenaren zouden protesteren tegen de onteigening tot haar voordeel, zodat zij hen de mond stopte door de roerende goederen aan de arme burgers te laten toekomen.

In tegenstelling tot haar houding ten opzichte van de paters Franciscanen bleef de relatie van Anna van Egmond met de Witte Vrouwen zeer vriendschappelijk. De Minderbroeders, die jaarlijks van de gravin twaalf gulden ontvingen, kregen die in 1566 niet. Georgien van Uytwijck schreef: 'Aengaende die XII gulden die men den Mynrebroeders plach te gheven en heb ick dit jaer nyet betaelt zoo die broeders uuyt hoer Cloester geweycken waren'. De betalingen aan het klooster Maria-Wijngaard, waaronder een bedrag van tachtig gulden jaarlijks, gesticht door Emalia, een zuster van Jan van Horn, een bedrag van twintig gulden met de molen van Panheel als onderpand en twintig gulden rente voor een lening van vierhonderd gulden, door Anna van Egmond geleend van het klooster, werden trouw betaald. Ook de normale verplichtingen tegenover kloosters in Maaseik en Luik werden nagekomen.[108]

[106] L.P. Gachard, Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas, 5 tomes, Bruxelles 1848-1879, I, 469; E. Poullet, Correspondance du cardinal de Granvelle, 1565-1586, 12 tomes, Bruxelles 1877-1896, II, 332.
[107] Ibidem.
[108] RAL, Rekenkamer Roermond, aanwinsten 1925, no. 29, fo. 13v. en fo. 14v.

Niet alleen Anna van Egmond en Walburgis van Nieuwenaar waren op de hand van de calvinisten, ook een deel van de magistraat heeft het calvinisme actief bevorderd. De schout Derick van Haeren, die het calvinisme steunde en de predikanten begunstigde,[109] zou later, toen de katholieken weer de overhand kregen, vervangen worden door Goirt Karel.[110] Joseph Cooten een der burgemeesters van Weert, die bovendien predikanten herbergde, steide met herbergier Jan Thonen, Evert Geefkens en Willem Kelst een officiële afzwering van het rooms-katholieke geloof op, die aan de Weertenaren ter ondertekening werd voorgelegd. Van slechts vijf Weertenaren is bekend dat zij deze afzwering ondertekenden.[111] Mogelijk ging voor veel pasbekeerde calvinisten een afzwering van het katholieke geloof te ver. Een ander teken van sympathie van de magistraat voor het calvinisme is te vinden in een officieel stuk dat enkele ambtseden voor de leden van de magistraat en voor de mensen in dienst van de stad bevat. Op het eind van elke eed stond de formule: 'so mich god help ende zijn heiligen', dit laatste werd vervangen door: 'so mich god help ende zijne heilige Evangelium'. Later werd 'Evangelium' weer doorgestreept en het woord 'heiligen' compleet gemaakt.[112]

b) De pogingen om ook in Nederweert het calvinisme in te voeren

Op Sint-Thomasdag, 21 december 1566, ondernamen Anna van Egmond en Walburgis van Nieuwenaar een poging om het calvinisme ook in Nederweert in te voeren. Samen met de Weerter pastoor Thomas van Sprankhuysen en met een aantal calvinisten uit Weert reden zij naar het nabijgelegen dorp om daar Thomas in de kerk te laten preken. Antonius van der Steen (a Lapide), de pastoor van Nederweert, maakte plaats voor zijn naar het calvinisme overgelopen ambtsbroeder. Thomas van Sprankhuysen klom op de kansel en wilde zijn preek beginnen, 'maar het volck tierde en maakte soo bijster gerucht met roepen, singen en spotten, dat men den guesen paep, heer Thomassen niet verstaan konde. Sij kloterden met de klompen, sij riepen d'een tot d'ander: toet! d'ander riepen: gij liegt het al wat gij seght! de derde riepen: coeckoeck! sommige riepen saemenderhandt: De swarte duyvel staet hier op den preekstoel!' Ternauwernood kon de Weerter pastoor na deze mislukte poging, te preken voor de bewoners van Nederweert, zijn vege lijf redden. 'Doen nu dien geusen paep uyt de kerck soude gaen met sijn verdoolde schaepen van Weert, soo hadden sij hem bijnaer doot gedrongen onder den thoren.'[113] Onverrichterzake moesten Anna van Egmond en Walburgis van Nieuwenaar met hun beschermeling naar Weert terugkeren.

De Weertenaren zouden later nog herhaaldelijk naar Nederweert gaan om

[109] G. van Hasselt, a.w., II, 9-10.
[110] ARA Brussel, Raad van Beroerten, no. 136, fo. 221r.
[111] G. van Hasselt, a.w., II, 42-43; ARA Brussel, Raad van Beroerten, no. 136, fo. 221v.
[112] GAW, no. 292.
[113] C. Creemers, a.w., 37.

er opnieuw te proberen het calvinisme in te voeren. Onder leiding van haar pastoor wist de Nederweerter bevolking al deze aanvallen te weerstaan. Gedurende de gehele winter moesten 'priesters schutten en gemeyn volck, gewapent met schietgeweer, helbaerden, torfspaeden, riecken en allerhande geweer' de kerk tegen de Weertenaren beschermen.

Toen een overval op de kerk van Nederweert telkens mislukte, wierpen de geuzen het over een andere boeg. Zij wendden voor van Filips van Montmorency een volmacht te hebben ontvangen om het calvinisme in te voeren. De bewoners van Nederweert lieten zich echter niet misleiden. Er bestond helemaal geen schrijven van de graaf. Filips van Montmorency was op verzoek van Margaretha van Parma naar Doornik gegaan. Hij zou daar als plaatsvervanger van zijn broer de stadhouder Florens van Montigny, die in Spanje was, de orde herstellen. Na zijn terugkeer in Weert, eind 1566, moedigde hij de Nederweerter bevolking zelfs aan zich te blijven verzetten tegen de Weerter agressie.[114] De handhaving van de katholieke eredienst in Nederweert is denkelijk in niet geringe mate te danken aan de voortdurende aanwezigheid van standvastige geestelijken.[115]

c) Wessem

Meer succes met hun pogingen om het calvinisme ook elders in te voeren hadden Anna van Egmond en de Weerter calvinisten in Wessem. Hier werd geen tegenwerking ondervonden. De pogingen werden zelfs door de magistraat gesteund. Voordat in Wessem de predikant werd binnengevoerd gaf de Weerter schout, Derick van Haeren, die op zijn beurt orders ontving van Anna van Egmond, opdracht aan Dries Joosten, de burgemeester van Wessem, om vier daalders uit de stadsgelden ter beschikking te stellen voor het onderhoud van de predikant.[116] Via Willem de Boede kreeg Derick Vinckebosch, eveneens burgemeester van het Maasstadje, uit Weert opdracht bepaalde burgers van Weert, die naar Wessem zouden komen, te eten en te

[114] Ibidem, 37-38; J. Habets, a.w., II, 88-89, laat op paasdag 1567 (30 maart) de oude gravin opnieuw een poging ondernemen om de predikant van Weert in Nederweert te laten preken. Habets baseert zijn theorie op een verhaal, dat Anthonius van der Steen, oomzegger van de ex-pastoor van Nederweert, die in 1579 gestorven was, op schrift stelde in 1619. Antonius bediende zich van de herinneringen van enkele bejaarde inwoners van Nederweert. Volgens A. Nieuwenhuizen, die de tekst uitgaf (A. Nieuwenhuizen, Eene bijdrage tot de voorgaande kroniek op het jaar 1566, in: PSHAL 12 (1875) 220-223) speelt dit voorval in 1566 en niet zoals Habets meent in 1567. Om drie redenen mag worden aangenomen dat de gebeurtenissen van eind 1566 zich niet in 1567 herhaalden. In de latijnse tekst staat geen jaartal gegeven dat verbonden kan worden met de gebeurtenissen. De door Habets vertelde gebeurtenis is analoog aan de op 21 december geschiedde en bovendien maakt de kroniek geen melding van een tweede Nederweertse onderneming van Anna van Egmond.

[115] Zie pp. 270-271.

[116] G. van Hasselt, a.w., II, 9-10.

drinken te geven. De gemaakte kosten zouden vergoed worden.[117] Toen alles zover geregeld was trokken de Weertenaren Herman Brentgens, Paul Bruynebaert, Reynier Mooren, Lem van Kelst en Hendrick Vosch naar Wessem om daar de beelden in de kerk te vernielen.[118] Na gedane arbeid werden zij, zoals afgesproken, van voedsel en drank voorzien door Derick Vinckebosch, die behalve landbouwer tevens herbergier was.[119]

Uit Wessem zelf deed niemand actief mee aan deze beeldenstorm. Wel waren de inwoners van het Maasstadje betrokken bij de aanneming van een predikant. Het is echter niet duidelijk of dit voor of na de beeldenstorm geschiedde. Lambert van Santvoort, die voorheen pastoor was in Baexem, werd door Jan Keysers en Jan Joosten van Roermond, waar hij bij Lyns Herven, Thijs Severinssoon, verbleef, naar Wessem gebracht.[120] Begeleid door een aantal andere burgers werd hij de herberg van Jan Joosten, die tevens stadssecretaris was, binnengevoerd. In aanwezigheid van een groot aantal Wessemnaren, waaronder beide burgemeesters, Derick Vinckebosch en Dries Joosten, werd hij aangenomen als predikant. Lambert van Santvoort werd ondergebracht bij Willem en Trijn de Boede. Zeven of acht inwoners van Wessem, waaronder beide burgemeesters en de stadssecretaris, beloofden dat de predikant betaald zou worden met gelden uit de stadskas.[121] Behalve dat de Weerter schout gelastte de predikant vier daalders te betalen, blijkt verder niets van Weerter inmenging. Het is echter niet ondenkbaar dat de invoering van de ex-pastoor van Baexem als predikant te Wessem in Weert geënsceneerd werd. Duidelijk blijkt dat evenals de Weerter magistraat ook die van Wessem calvinistisch gezind was.

Niet alleen Lambert van Santvoort verkondigde het nieuwe geloof in Wessem. Ook de pastoor van het Maasstadje, Eustachius Eynde, was het calvinisme toegedaan. 'Gelijck alsdoen tertijt vuell quaetz gedaen heeft heer Eustachius doen tertijt ende nu tegenwoerdelick (1570) pastoor tot Wessem', luidt het in een getuigenverklaring.[122] De Weerter invloed op de invoering van het calvinisme in Wessem komt opnieuw duidelijk naar voren uit het feit dat ook de Weerter pastoor Thomas van Sprankhuysen in Wessem preekte.[123]

Anna van Egmond liet in Wessem niet alleen het calvinisme invoeren. Ook liet zij personen vervangen, die niet de calvinistische leer waren toegedaan. Op last van de oude gravin had burgemeester Dries Joosten de koster-schoolmeester van het Maasstadje, Gerrit van Beeck, ontslag aangezegd als zijn onderwijs niet zou veranderen. Als reden voor dit ophanden zijnde ontslag werd aangegeven dat 'Meester Gerrit geneicht was totten dranck.'[124] Kort

[117] ARA Brussel, Raad van Beroerten, no. 136, fo. 222r-fo. 222v.; J. Kleyntjens, a.w., 149.
[118] G. van Hasselt, a.w., II, 9-10.
[119] J. Kleyntjens, a.w., 149 en 152.
[120] Ibidem, 151-152.
[121] Ibidem, 149-153.
[122] Ibidem, 148.
[123] Ibidem, 151.
[124] Ibidem, 149.

daarop werd Gerrit van Beeck inderdaad ontslagen. Dit geschiedde volgens zijn zeggen niet omdat hij dronk of omdat hij slecht onderwijs gaf, maar omdat hij katholiek was. Zijn ontslag zou hem gegeven zijn door de collega van Dries Joosten, Derick Vinckebosch, 'als daer toe geport ende gesolliciteert zijnde geweest van den ouden graevinne van Horn weduwe, alsmen gemeyndelich seyt.'[125]

De invloed van Filips van Montmorency op de toestand in Weert

Enkele dagen voor Kerstmis 1566 keerde Filips van Montmorency uit Doornik naar Weert terug. In Doornik was zijn missie, de positie van de katholieken herstellen, zeker in de ogen van de landvoogdes, mislukt. Ook in Weert herstelde hij de positie van de katholieken slechts zeer gedeeltelijk. De graaf bleek verbolgen over het feit dat ook in Weert de calvinisten de macht hadden overgenomen. Hij liet Jan van Oosterwijck, de pater van het klooster Maria-Wijngaard, bij zich komen en gelastte hem op Kerstdag de mis te lezen. In het Minderbroederklooster werd de mis opgedragen door een priester genaamd Suetties, die door de graaf betaald en beschermd werd.[126] Zo werden in Weert voor het eerst sinds 28 augustus weer missen gedaan. De eerste aanzetten tot herstel van de positie van de katholieken in Weert waren gemaakt.

Stap voor stap ging Filips van Montmorency voort op de ingeslagen weg, maar het calvinisme uitbannen kon hij, net zo min als in Doornik, niet. Op de zondag na Driekoningen werd bij de Minderbroeders een mis opgedragen op het altaar, dat in opdracht van de graaf was hersteld. De paters waren evenwel nog niet naar het klooster teruggekeerd. Uit angst voor de Weerter calvinisten werd bij de Witte Vrouwen na Kerstmis geen mis meer gedaan. De geuzen dreigden de zusters te zullen verdrijven, indien er opnieuw missen gelezen zouden worden in hun klooster.[127] Filips van Montmorency was kennelijk niet in staat hen voldoende te beschermen. Mogelijk werden hem de handen gebonden door zijn moeder en zijn vrouw, die aan de zijde van de calvinisten bleven en aldus een tegenwicht vormden tegen het streven van de graaf.

Hoe stevig de positie van de calvinisten en Anna van Egmond nog steeds was, blijkt uit een poging, die werd ondernomen om de zusters uit hun klooster te verdrijven. Een buurvrouw van de Witte Vrouwen bemerkte dat enkele geuzen een doosje met kruit en een lont hadden verborgen in het strooien dak van de blekerij van het klooster. Zij meldde dit terstond aan de zusters, die de magistraat op de hoogte stelden van deze geplande brandstichting. De magistraat evenwel wilde het verhaal van de zusters niet serieus ne-

[125] Ibidem, 152-153.
[126] C. Creemers, a.w., 38.
[127] Ibidem, 39.

men. De stadsoverheid beloofde desondanks te helpen indien de zusters daaraan behoefte zouden hebben. De volgende nacht werd wacht gehouden in het klooster, maar niets gebeurde. Het was namelijk de bedoeling dat de geuzen, die zich op het marktplein hadden verzameld, naar het klooster zouden trekken en dit in zouden nemen wanneer er door brand in de blekerij paniek zou ontstaan bij de zusters. Nu het doosje met kruit ontdekt was kwam van de brandstichting niets terecht. De actie moest worden afgeblazen. De volgende dag kwamen de graaf, diens moeder en zijn vrouw het klooster bezoeken. Over het incident werd niet gesproken. Uit de houding van het gezelschap bleek echter duidelijk dat zij van de geplande aanslag afwisten: 'wij saegen wel aen haer dat sij wisten dat het doosken met polver daer geleyt was, want sij saegen seer neerstelijck en scherp naer die plaetse.'[128]

De slag bij Austruweel en de val van Valenciennes, maart 1567, deed de positie van de calvinisten in de Nederlanden danig wankelen. De landvoogdes en haar getrouwen namen zowel politiek als militair duidelijk de overhand. Vele edelen en calvinisten vluchtten uit de Nederlanden.[129] Het gerucht als zouden Anna van Egmond en Walburgis van Nieuwenaar naar Meurs, waar familie woonde, willen vertrekken werd aan het hof te Brussel met enthousiasme ontvangen. Morillon briefde het op 9 mei 1567 zelfs door aan Granvelle.[130] Dat beide vrouwen inderdaad vertrokken zijn, is niet met zekerheid te zeggen. De kroniek zwijgt over dit vertrek in alle toonaarden. Hoe dan ook, op 12 november 1567 schreef Anna van Egmond een brief vanuit Weert.[131] Toen was ze er dus nog of alweer.

Pas in het voorjaar van 1567, toen de positie van de calvinisten met de dag verslechterde, kreeg Filips van Montmorency en daarmee de katholieken in Weert de overhand. Allereerst liet hij een soort godsdienstvrede publiceren. Dit gebeurde in samenwerking met de magistraat, die nu blijkbaar van houding was veranderd. Noch de katholieken noch de calvinisten mochten met woorden of daden de tegenpartij tegenwerken of beledigen.[132] Dit verdrag luidde een verder herstel in van de positie der katholieken. De graaf liet de altaren in de parochiekerk repareren. Op 1 juni 1567, Drievuldigheidsdag, werden ze ingewijd door de Luike suffragaan-bisschop Gregorius Sylvius, die tevens de kerk opnieuw wijdde. Een nieuwe pastoor deed de Heilige Mis. 's Dinsdags daaraanvoorafgaande had in Maria-Wijngaard de nieuwe prior, Rutger van Schijndel, die voor het eerst het klooster bezocht, de eerste gezongen Heilige Mis opgedragen. Evenals bij de inwijding van de kerk was Fi-

[128] Ibidem, 41-43.
[129] P. Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse Stam, 6 delen, Amsterdam/Antwerpen, 1961-1962², I, 254-255.
[130] E. Poullet, a.w., II, 433.
[131] SA Düsseldorf, Niederrhein-Westfälischer Kreis IX, no. 47, fo. 352r.
[132] RAL, Schepenbank Weert, no. 12, fo. 35r.

lips van Montmorency hierbij aanwezig.[133] Ofschoon reeds een nieuwe pastoor was benoemd ging de graaf op zoek naar een tweede betrouwbare geestelijke. Hij verzocht aan Johan van Wyttenhorst, drost van Kessel, bij Arnt van Linden, heer van Blitterswijck, te informeren of de pastoor van Wanssum niet naar Weert zou kunnen komen, 'nachdem die Kirchen ordenongh aldair bynnen Weert sich ietwas verlopen, ende die onderdanen ende ingesetene burgeren etlicher maten sich weder die alde guede Catholissche religion misbruickt und gehalden.' De graaf verzocht hem een 'titlanck' te willen afstaan, opdat 'die dingen wederum in die vorige ordenongh ende alden religie gebracht ende gefundiert muchten werden'.[134] De overplaatsing van de geestelijke was dus gedacht als tijdelijke maatregel. Of de pastoor van Wanssum inderdaad naar Weert is gekomen, is niet bekend. In augustus was de oude situatie zover hersteld, dat de Minderbroeders het aandurfden naar Weert terug te keren.[135]

Behalve door de katholieke eredienst te herstellen wilde Filips van Montmorency ook op een andere wijze zijn afkeuring laten blijken van hetgeen de geuzen hadden teweeggebracht. De Weertenaren moesten in het voorjaar van 1567 namelijk niet minder dan *f* 24.000 betalen ter bekostiging van het herstel van de kerken. Dit hoge bedrag wekte bij de burgers dusdanig verzet, dat de graaf zich genoodzaakt zag het bedrag met een derde te verminderen.[136] Deze ijver van de graaf ten gunste van de katholieke kerk mag deels ook gezien worden als een laatste poging om zijn image in Brussel wat op te vijzelen.

Onderzoekingen naar de troebelen in Weert en Wessem

Filips van Montmorency had in Weert de toestand van voor de beeldenstorm vrijwel hersteld, toen hij door Alva naar Leuven en vervolgens naar Brussel geroepen werd. In de hoofdstad werd hij in hechtenis genomen. Dit wegvallen van deze nu uitgesproken regeringsgezinde en pro-katholieke exponent uit Weert had tot gevolg dat in die stad de calvinisten weer de overhand kregen. Anna van Egmond herkreeg in Weert haar vroegere zeggenschap. Een nieuwe pastoor, Peter Mosanus, begon calvinistische preken te houden en ook Leonardus Panhusius hervatte zijn werkzaamheden in Weert.[137] Alva's optreden tegen de graaf van Horn had in Weert dus een verslechtering van de positie van de katholieken tot gevolg.

Om haar bezittingen en haar onderdanen te beschermen tegen de door haar verwachte acties van zijde van de landvoogd, verzocht de douairière de

[133] C. Creemers, a.w., 46; J. Habets, a.w., II, 91.
[134] RAL, Archief van de heerlijkheden Blitterswijk en Wanssum, no. 203: Johan van Wyttenhorst aan Arnt van der Linden 15 juni 1567.
[135] C. Creemers, a.w., 47.
[136] E. Poullet, a.w., II, 531.
[137] J. Habets, a.w., Vijftal stukken, 85; C. Creemers, a.w., 68.

Duitse keizer om bescherming. Zij beriep zich hierbij op de rijksonmiddellijke staat van het graafschap Horn en de heerlijkheden Weert en Wessem. Trouw had zij aan het Rijk de 'Türckensteuer' en andere belastingen betaald.[138] Alva, als landvoogd der Nederlanden, kon geen rechten doen gelden op gebieden, die tot het Duitse Rijk hoorden, zo meende zij. Maximiliaan, die de redenering van de gravin accepteerde, gaf haar koerier een 'Schutz und Schirmbrief' mee voor het graafschap Horn en de beide heerlijkheden.[139]

De Duitse keizer liet zich in deze beschermbrief van 18 october 1567 evenwel niet duidelijk uit over de vraag of het graafschap Horn en de heerlijkheden Weert en Wessem inderdaad rijksonmiddellijk waren. Maximiliaan bepaalde 'dat de gedaghte Gravinne van Horne, sambt de genoemde Graafschap ende Heerlijckheyt, ende der selver amptluyden, hunner ende derselver hoeven, ende goederen, soo veel die onder den rijck gelegen, ende aen deselve toebehoorende sijn gelijck voorschreven staet, in onse ende des Heyligen Rijcks besondere Genade, voorspraecke, schutz, ende beschermínge sijn'. De keizer liet het aan de keurvorsten, de hertogen, de graven en de prinsbisschoppen over om op de uitvoering van deze bepalingen toe te zien.[140]

Omdat de keizer de bescherming van de gravin, haar onderdanen en haar bezittingen opdroeg aan zijn Duitse feodale heren, verzocht Anna van Egmond aan de Nederrijns-Westfaalse Kreits toe te zien op de uitvoering van de verkregen bescherming.[141] Temeer omdat de landvoogd eind 1567 aanstalten maakte om het graafschap Horn en de heerlijkheden Weert en Wessem in bezit te nemen.[142] Eerder reeds had de keizer zelf aan de Kreits opdracht gegeven Anna van Egmond te beschermen.[143] Alva, die over deze kwestie door de Kreits om inlichtingen werd gevraagd, antwoordde geen inbreuk op de souvereiniteit van de Kreits te willen plegen, 'sonder solichs bestellung mit kriegsleuten allein zu bestraffung irer eignen Rebellischen mutwilligen underthanen gericht were.'[144] Alva zond bovendien een gezant naar de eerstvolgende Kreitsvergadering. De gezant moest de vorsten onder druk zetten en uitleggen dat Alva in zijn recht stond daar Weert en ook Wessem Gelderse lenen waren. De Kreits verklaarde evenwel dat een leenband nog niet inhield dat de leenheer ook de souvereine rechten bezat. Deze kwamen in dit geval toe aan

[138] SA Düsseldorf, Niederrhein-Westfälischer Kreis (X) IX no. 85, fo. 8r. Inderdaad was in elk geval voor het graafschap Horn rijksbelasting verschuldigd, maar dat deze trouw betaald werd, is niet waar: GAW, no. 101, 27 juli 1564: brief van Maximiliaan II.

[139] SA Düsseldorf, Niederrhein-Westfälischer Kreis IX no. 47, fo. 357r.-fo. 358r.: Anna van Egmond aan de Kreits, november 1567.

[140] RAL, Schepenbank Nederweert, no. 10: Maximiliaan, 18-10-'67.

[141] SA Düsseldorf, Niederrhein-Westfälischer Kreis IX no. 47, fo. 357v.-fo. 360r.

[142] Ibidem, fo. 361r.

[143] Ibidem, fo. 362r.-fo. 362v.: Maximiliaan, 22 october 1567.

[144] Ibidem, fo. 365r.-fo. 365v.

de Westfaalse Kreits.[145] De gravin werd dus in het gelijk gesteld.

De sterke positie van Anna van Egmond was echter slechts schijn. Alva begon toch met de uitvoering van zijn plannen. Door de diplomatieke druk, die hij op de Kreits had uitgeoefend, was niemand geneigd hem ook maar een strobreed in de weg te leggen. Anna van Egmond, de 'allte, bedagte, schwache fraw' zoals ze zich zelf noemde, protesteerde opnieuw.[146] Verwijzend naar het keizerlijke plakkaat probeerde ze de Kreitsvorsten tot ingrijpen te bewegen. Dezen ondernamen echter niets. Zeker niet nadat zij ontdekt hadden dat Filips van Montmorency in 1556 leenhulde had betoond aan Philips II. Terzelfder tijd hadden Anna van Egmond en haar zoon de koning nogmaals uitdrukkelijk als souverein erkend door hem te vragen hen met hun bezit te belenen.[147] De vorsten konden nadat dit aan het licht was gekomen gevoegelijk de handen van de gravin aftrekken. Toch werd de ommezwaai in de mening van de Kreits waarschijnlijk hoofdzakelijk door Alva's druk op de Nederrijns-Westfaalse vorsten bewerkstelligd. De aangevoerde documenten dienden alleen om de omkeer in de houding van de Kreits te rechtvaardigen.

Reeds in mei 1568 zond Alva soldaten ter bezetting naar het graafschap Horn en de heerlijkheden Weert en Wessem. Ondanks bevelen van de landvoogd werden zijn in Weert niet binnengelaten.[148] Anna van Egmond en Walburgis van Nieuwenaar bleven in Weert. Pas nadat de graaf van Horn, die op 5 juni te Brussel werd onthoofd, op 23 juni in de Sint-Martinus kerk te Weert was begraven, vertrokken beide vrouwen.[149] Ondanks het wegvallen van de gravin hielden de Weertenaren de stadspoorten voor de regeringstroepen gesloten. Dit geschiedde ondanks herhaalde maningen van de hertog in Brussel.[150] Op 19 september 1568 zond Alva honderdvijftig Walen naar Weert met het uitdrukkelijke bevel aan de stad hen binnen te laten, maar weer weigerden de inwoners van Weert. De hertog zond nu veldheer Noircarmes met drieduizend man voetvolk, duizend man lichte cavalerie en zes stukken artillerie naar de ongehoorzame stad om deze in te nemen en te plunderen. De Weertenaren, zich realiserend welk lot hen te wachten stond, verzochten nu aan de Waalse soldaten om de stad binnen te trekken. Na aanvankelijk weifelen trokken de honderdvijftig soldaten de stad binnen. Zij hadden natuurlijk liever met het grote leger onder Noircarmes de stad geplunderd. Enkele burgers trokken vervolgens Noircarmes, die reeds tot Bree gevorderd was, met de stadssleutels tegemoet om de stad over te geven. De veldheer zag zich met tegenzin genoodzaakt van verdere acties af te zien. Hij kon slecht een

[145] Ibidem, no. 50½, fo. 207r.-fo. 208r.
[146] Ibidem, fo. 208v.-fo. 210r.
[147] Ibidem, (X) IX no. 85, fo. 8r.-fo. 8v.
[148] GAW, no. 2644: 12 mei 1568, Alva aan Weert; C. Creemers, a.w., 53.
[149] Ibidem, 54.
[150] G. Groen van Prinsterer, Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau, Ie série, 8 tomes, Leide, 1835-1847, III, 224.

stad aanvallen waar reeds een regeringsgetrouw garnizoen aanwezig was. Zijn soldaten, teleurgesteld dat hen een plundering werd onthouden, koelden hun woede op enkele dorpen en een klooster in de omgeving van Bree.[151] Weert had zich van een plundering kunnen vrijwaren, maar moest nu een regeringsgetrouw garnizoen onderhouden.

Anna van Egmond was in juni 1568 naar Keulen vertrokken,[152] waar ze zich waarschijnlijk aansloot bij de vluchtelingengemeente, die hoofdzakelijk uit welgestelden bestond.[153] Vanuit Keulen bleef ze aanspraken maken op het graafschap Horn en de heerlijkheden Weert en Wessem. Daarom besloot Alva na de inbezitname van Weert en Wessem, als leen van Gelder, de douarière vooralsnog het vruchtgebruik te laten houden. 'Le duc a ordonné qu'il en (van Weert en Wessem) fût pris possession, tout en réservant à la comtesse les droits utiles qu'elle peut y avoir.'[154] De oude gravin steunde in 1568 op royale wijze de ondernemingen van Willem van Oranje. Hij ontving van haar tienduizend gulden.[155] Zij betaalde dit bedrag niet uit eigen beurs. Haar onderdanen in het graafschap Horn en de beide heerlijkheden moesten daarvoor opdraaien.[156]

Nu Weert vast in handen was van de regeringstroepen was eindelijk de mogelijkheid aanwezig om in de stad de katholieke godsdienst in eer te herstellen. In feite betekende dit herhaling en afsluiting van het werk dat Filips van Montmorency was begonnen, maar dat door de 'ijverige' Alva voortijdig was afgebroken. Evenals tien jaar voorheen werd in 1569 Leonardus Panhusius (Van Oeteren) door Luikse inquisiteurs onderzocht en schuldig bevonden aan nieuwlichterijen. Opnieuw moest hij Weert verlaten. Na eerst in Hoog Karspel en in Hoorn te hebben gepreekt werd hij in 1575 naar Medemblik beroepen, waar hij vier jaar later het ambt neerlegde.[157] Waarschijnlijk gelijktijdig met Leonardus werd Thomas van Sprankhuysen uit het graafschap Horn verdreven. Tot 1578 zou hij predikant zijn in Alphen en daarna in Grave.[158] In maart 1570 bezocht de Roermondse bisschop Lindanus Weert, waar hij de altaren, kerken en kapellen opnieuw wijdde. De pastoor van Weert, Peter Mosanus, 'oock eenen grooten ketter', werd door de bis-

[151] C. Creemers, a.w., 63-65; E. Poullet, a.w., III, 363.
[152] GAW, no. 634.
[153] H. Schilling, Niederländische Exulanten im 16. Jahrhundert, Gütersloh 1972, 59; A.A. van Schelven, De Nederduitse vluchtelingenkerken der XVIe eeuw in Engeland en Duitsland in hunne betekenis voor de Reformatie in de Nederlanden, 's-Gravenhage 1909, 268.
[154] L.P. Gachard, a.w. II, 96.
[155] E. Poullet, a.w., III, 613.
[156] RAL, Rekenkamer Roermond, aanwinsten 1925, no. 27, brief no. 27: brief van Mathys van Laer, schout van Horn, 23 juni 1570.
[157] C. Creemers, a.w., 68; E.F. Panhuijsen, a.w., 12 (1933) 138-140.
[158] E. Simons, Synodalbuch, die Akten der Synoden und Quartierkonsistorien in Jülich, Cleve und Berg, 1570-1610, Neuwied 1909, 535.

schop uit de stad gejaagd. In zijn plaats stelde hij Jacobus Groenen uit Maasbree aan tot pastoor.[159]

In maart 1570 kwam Alva blijkbaar terug op zijn besluit om de gravin het vruchtgebruik in de heerlijkheden Weert en Wessem toe te kennen, want op 19 maart stelde hij een rentmeester aan, die belast werd met het beheer der goederen van Filips van Montmorency. Georgien van Uytwijck, de vroegere rentmeester van de gravin, die in deze functie werd benoemd, zou tevens de jurisdictie, die de graaf in beide heerlijkheden had, op zich moeten nemen. Aan hem werd ook de voogdij over Thorn opgedragen, die als Gelders leen eveneens voor de koning in bezit was genomen.[160] Georgien van Uytwijck kreeg bovendien op 29 november 1570 de opdracht ook andere in de heerlijkheden Weert en Wessem geconfisqueerde goederen in ontvangst te nemen en deze te beheren.[161]

In Weert waren namelijk sinds begin mei 1570 door de Spaanse garnizoensbevelhebber Guarcia Suares onderzoekingen ingesteld naar de troebelen in Weert en Wessem. Hij werd hierin bijgestaan door de nieuwe schout Goirt Kael, die was aangesteld in plaats van de calvinistische Derick van Haeren. Slechts één verhoor van een Weertenaar is bewaard gebleven.[162] Voor Wessem is dit aantal tien.[163] In totaal werden 27 Weertenaren en vier personen uit Wessem veroordeeld.[164]

Noch van Weert noch van Wessem zijn confiscatierapporten bewaard gebleven. Zij werden voor wat Weert betreft naar alle waarschijnlijkheid wel opgemaakt. Georgien van Uytwijck bood namelijk in 1571 een verantwoording van zijn financiële beheer aan bij de Rekenkamer van Gelder. Deze ging niet accoord. Waarschijnlijk hadden de verkochte huizen in de ogen van de ambtenaren van de Rekenkamer te weinig opgebracht. Het gros der geconfisqueerde huizen bleek bovendien onverkoopbaar. De tresorier der Nederlanden, Martin van den Berghe, werd zelfs om zijn mening gevraagd. Hij zond aan de Rekenkamer nieuwe instructies voor Georgien.[165] De door Georgien van Uytwijck ingediende rekening evenals de voor hem bestemde nieuwe dienstorder zijn niet meer te achterhalen.

[159] J. Habets, a.w., Vijftal stukken, 85.
[160] ARA Brussel, Raad van Beroerten, no. 7, fo. 188r-fo. 189r.
[161] Ibidem, fo. 160r.-fo. 162v.
[162] Ibidem, no. 136, fo. 221r.-fo. 222r.
[163] Ibidem, fo. 222r.-fo. 227v; De verhoren van Wessem vormen met dat van Weert een katern; ze werden uitgegeven door J. Kleyntjens.
[164] Zie de lijsten in dit hoofdstuk.
[165] RAG, Rekenkamer Gelderland, no. 7220: Martin van den Berghe aan de Rekenkamer, 10 september 1571.

De wederzijdse relatie tussen het sociale milieu en de godsdienstkeuze in Weert en Wessem

a) Weert

Ondanks het gemis aan confiscatierapporten was het mogelijk een lijst van 31 Weertenaren samen te stellen, die calvinistische denkbeelden huldigden. Dit in verhouding tot de gebeurtenissen van 1566 lage aantal is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat de onderzoekingen pas in 1570 een aanvang konden nemen. Zo werden slechts enkele van de ergste raddraaiers veroordeeld. Aan de hand van hun activiteiten werd geprobeerd onderscheid te maken tussen personen die rijk en sociaal vooraanstaand waren, en zij die minder gegoed waren en maatschappelijk niet op de voorgrond traden. Eigenlijk zijn te weinig concrete aanknopingspunten voor dit onderscheid voorhanden. De eventueel aan te wijzen correlatie tussen sociaal milieu en godsdienstkeuze, alsmede de daaruit voortvloeiende activiteiten stoelt dan ook op erg weinig exacte gegevens.

In de lijst staan eerst de achternamen. Deze staan bij de aanzienlijken in volgorde van belangrijkheid. Bij de mensen uit de lagere klassen staan de namen alfabetisch. Vervolgens wordt de voornaam en een eventuele toenaam opgenomen, daarna het beroep. C wil zeggen aanhanger van het calvinisme. B betekent beeldenstormer, actief in Weert, Bw Beeldenstormer in Wessem. A staat voor ondertekenaar van de afzwering van het katholieke geloof. Met Sf wordt het verlenen van financiële steun aangegeven, met Sm het geven van morele steun. De laatste kolom is gereserveerd voor eventuele opmerkingen.[166]

[166] In de lijst voor Weert werden verwerkt: G. van Hasselt, a.w., II, 9-10, 36-38, 42-43 en 308; A.L.E. Verheyden, Le Conseil des Troubles, liste des condamnés, 1567-1573, Brussel 1961; J. Kleyntjens, a.w.; L.P. Gachard, a.w., III, 501. ARA Brussel, Raad van Beroerten, no. 18, 183r.; ibidem, no. 20, fo. 38r en fo. 213r.-fo. 215r.; ibidem, no. 136, fo. 221r.-fo. 222r.; RAG, Rekenkamer, no. 7120. A.L.E. Verheyden, a.w. geeft één naam verkeerd en één dubbel: Lenart van Oulteren = Leonard van Oeteren (Panhusius) en Thoenis Drieszone (no. 4096) = Steven Thoniszone Driesenzone (no. 9835) ofwel de niet veroordeelde vader van deze. Goeten Geeffkins (no. 4745), Willemke Kevels (no. 6395), Frans Pomders (no. 8396) en Geertghen van Hoevels (no. 11002) werden wel gedaagd, maar niet veroordeeld. Pierre le Barbier, die werd uitgesloten van het pardon van 1574, heb ik niet opgenomen omdat hij niet bekend staat als iemand, die in Weert veroordeeld werd.

NAAM	VOORNAAM	BEROEP	C	B	BwA	Sf	Sm	
Egmond	Anna van	adel	C			Sf	Sm	Lutherse opvoeding. Niet veroordeeld.
Nieuwenaar	Walburgis van	adel	C			Sf	Sm	Niet veroordeeld.
Cooten	Joseph Guldenhoof	burgemeester handelaar	C		A	Sf	Sm	
Florens	Goessins Camerlinge		C	B		Sf	Sm	
Florens	Laurens Camerlinge		C	B		Sf	Sm	
Haeren	Derick van	schout	C			Sf	Sm	
Loemel	Jan van		C	B		Sf		
Mechelen	Jaspar van	handelaar	C	B				Actief in Antwerpen.
Thonen	Johan	handelaar herbergier	C		A			
Beckers	Nijs		C	B				
Born	Thomas van		C					
Brentgens	Herman		C	B	Bw			
Brouwer	Jan de	predikant	C					Geen pardon.
Bruynebaert	Paul		C		Bw			
Geefkens	Evert		C		A		Sm	
Geefkens	Thijsken		C		A			Vrouw van vorige.
Hillen	Reyn Geritszone		C					
Kelst	Willem		C		A			
Kelst	Lem van Vrencken		C	B	Bw			Geboren in Nederweert
Mooren	Reynier		C		Bw			
Panhusius	Leonardus Van Oeteren	predikant	C					Geen pardon
Pelsser	Paul		C	B				
Poortkin	Gherrit Thonen		C	B				
Rattenvanger	Gherrit de	predikant	C					Geen pardon.
Ressen	Herman		C	B				Niet veroordeeld.
Ressen	Jan		C	B				Niet veroordeeld.
Ruysschen	Herman		C	B				
Sprankhuysen	Thomas van	predikant	C					Geen pardon.
Thoniszone	Steven Drieszone		C					
Vinewerckere	Gillis		C	B				
Vosch	Hendrick		C		Bw			

Van de 31 calvinisten behoorden er negen tot de vooraanstaanden. Dat is 29%, een vrij hoog percentage voor een snel gegroeide stad, waar veel mensen hun brood verdienen in een kwijnende lakennijverheid. Naar verhouding is in Weert derhalve het aantal mensen in de lagere klassen hoger geweest. Het ligt in de aard der dingen dat de financiële steun door de gegoeden ver-

leend werd. Van de dertien beeldenstormers, waarvan bekend is dat ze in Weert actief waren, is de meerderheid (negen, zijnde 69,2%) uit de lagere klassen afkomstig. Indien wij het aantal echter in verhouding tot de grootte van de twee onderscheiden klassen zouden kunnen vergelijken, dan lag het percentage ontegenzeggelijk lager. De stormers, die in opdracht naar Wessem trokken, komen allen uit de lagere klassen. Behalve uit overtuiging vernielden zij waarschijnlijk ook om in deze moeilijke tijden een paar stuivers bij te verdienen. Opvallend is dat Anna van Egmond, die toch enkele malen in de getuigenverklaringen wordt genoemd, niet werd veroordeeld. Ook Walburgis van Nieuwenaar komt niet voor in de vonnissen. Hetzelfde geldt voor Jan en Herman Ressen, raddraaiers tijdens de beeldenstorm. Van het pardon, welk in 1574 in naam van de koning werd uitgevaardigd, werden voor wat Weert betreft alleen zij uitgesloten, die als predikant aangemerkt werden.

b) Wessem

In de lijst, voor Wessem samengesteld, hebben de letters C, B, Sf en Sm dezelfde betekenis als in de lijst voor Weert. P betekent helpen invoeren van de predikant in Wessem.[167]

NAAM	VOORNAAM	BEROEP	C	B	P	Sf	Sm	
Joosten	Dries In Genhoof	burgemeester	C		P	Sf	Sm	
Joosten	Jan	stadssecretaris brouwer herbergier	C		P	Sf	Sm	
Vinckebosch	Derick Schreurs Schrijvers	burgemeester agrariër herbergier	C		P	Sf	Sm	
Boede	Willem de	stadsbode	C		P	Sf	Sm	Veroordeeld.
Boede	Trijn Kelst		C			Sf	Sm	Veroordeeld. Vrouw van voorgaande.
Coelen	Dirck		C		P			Veroordeeld. Soldaat in 1568.
Eynde	Eustachius	pastoor te Wessem	C					
Keysers	Jan		C		P	Sf		
Mielenberch	Peter		C			Sf		
Santvoort	Lambert van Baecx	predikant	C					Veroordeeld, ex-pastoor te Baexem.
Valck	Henrich		C		P			

[167] In de lijst voor Wessem werden verwerkt: G. van Hasselt, a.w., II, 36-37; A.L.E. Verheyden, a.w.; J. Kleyntjens, a.w. ARA Brussel, Raad van Beroerten, no. 20, fo. 32r.-fo. 33r. en fo. 36r.; ARA Brussel, Raad van Beroerten, no. 136, fo. 222r.-fo. 227v. A.L.E. Verheyden

Ondanks de uitvoerige getuigenverklaringen, aangaande de voorvallen in Wessem, heeft de Bloedraad slechts vier van de elf Wessemnaren, die actief waren geweest in het hongerjaar 1566, veroordeeld. Nogmaals blijkt duidelijk het verschil in karakter van de beeldenstorm in Weert en die in Wessem. De inrichting van de kerk in Wessem voor de calvinistische dienst werd van buitenaf georganiseerd, de beeldenstorm in Weert door de Weertenaren zelf. Dat in Wessem de beeldenstorm gebracht werd, blijkt temeer uit het feit dat geen enkele inwoner van het Maasstadje veroordeeld werd, omdat hij aan de vernielingen meewerkte. In Weert zowel als in Wessem werkten leden van de overheid actief mee aan de invoering van het calvinisme. In beide plaatsen komen de calvinisten uit zowel de groep der gegoede burgers als uit de lagere klassen.

AFKORTINGEN

AD	Archives Diocésaines te Luik.
AE	Archives d'État te Luik.
ARA	Algemeen Rijksarchief te Brussel.
GAR	Gemeente Archief Roermond.
GAW	Gemeente Archief Weert.
LJ	Limburg's Jaarboek, Limburg Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, taal en kunst.
LV	Limburg's Verleden, Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815, 2 delen, Maastricht 1976[2].
Maasgouw	De Maasgouw, tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde.
NS	Neerlandia Seraphica.
PSHAL	Publications de la Société Historique et Archéologique dans le duché du Limbourg.
RAG	Rijksarchief in Gelderland te Arnhem.
RAL	Rijksarchief in Limburg te Maastricht.
SA	Staatsarchiv te Düsseldorf.
SSEGL	Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg, Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.
TvG	Tijdschrift voor Geschiedenis.

geeft negen veroordeelden voor Wessem, maar Joseph Guldenhoofts (no. 5129) is Joseph Cooten uit Weert (no. 1692), Lem Kest (no. 6386) is Lem van Kelst uit Weert (no. 11061), Willem van Kelst (no. 11063) is Willem Kelst uit Weert (no. 6372), Leen van Kestel alias Vrencken (no. 11069) is eveneens Lem van Kelst uit Weert (no. 11061) en tenslotte is Lem van Thooren Ruttenssone (no. 11399) dezelfde als Thomas van Spranckhuysen, de hoofdpredikant van Weert (no. 11400).